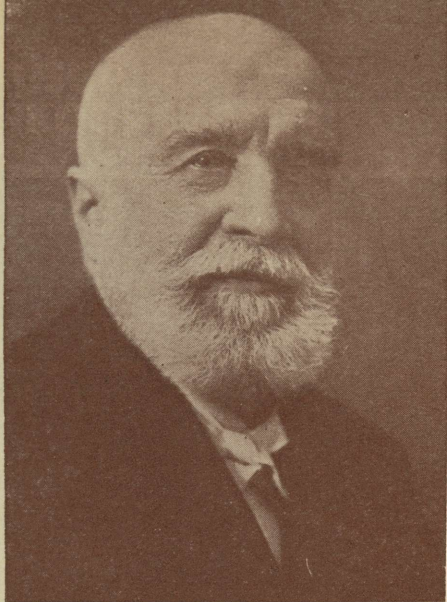

A-9467

**EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED**

II SARI NR. 10

A. LOORING

MATTIAS JOHANN EISEN

KIRJAMEES JA RAHVALUULEKOGUJA

**KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“**

HIND 50 SENTI

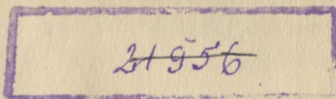
-9467

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED
II SARI Elulooline kirjastik noorsoole NR. 10

A. LOORING

MATTIAS JOHANN EISEN

KIRJAMEES JA RAHVALUULEKOGUJA

K. K.-Ü. „KOOLI-KOOPERATIIVI“ KIRJASTUS
TALLINN 1936

2

157014

A-9467

Vanemad ja lapsepõlv.

Vähe on meil teisi avaliku elu tegelasi ja teadusmehi, kelle nimi laiadele hulkadele oleks nii tuttav kui Matthias Johann Eiseni oma. Tema elust, tööst ja vaadetest teab üldsus aga alles võrdlemisi vähe.

M. J. Eisen kui ka tema vanemad põlvnevad Vigalast — Läänemaa jõukamast, viljarikkamast ja haritumast nurgast. Vigala kihelkond pole nagu tavalised Läänemaa ranniku-kihelkonnad külvatud üle raudkivide ja kadakatega, vaid sügav-savi-põhjasel pinnal on laiad, avarad viljaväljad. Süda-Vigala on otse vastand tavalisele Läänemaale: ei leidu sääl kadakaid ega ühtki kivi põllul.

Suurem majanduslik jõukus ongi nähtavasti üheks põhjuseks, et Vigalast on võinud võrsuda mitmeid meie vanema sugupõlve teadusmehi ja avaliku elu tegelasi, nagu prof. M. J. Eisen, kunsti vanameister Ants Laipman, riigimees ja mitmekordne riigivanem Jaan Teemant, kirjanik-ajakirjanik Mihkel Aitsam, riigitegelane ja põllumajandusteadlane Jaan Raamot jt.

Ka mõningad ajaloolised põhjused on aidanud kaasa Vigala rahva varasemale vaimlise ja majandusliku elu

tõusule. Orjaajal sõltus rahva elu palju sellest, milline oli mõisahärra: oli see hää, oli ka rahva elu kergem, kuna tigidad ja kurjad parunid rõhusid rahvast sageli raskelt. Suur ja laialdane Vana-Vigala mõis oli juba aastakümneid kuulsa Uexkülli sugukonna käes. Üks selle häädest härradest oli Vana-Vigala majoraathärra Berend Johann von Uexküll, kes andis aastal 1789 kuulsa „Vigala eraõiguse“, mis hiljem sai eeskujuks meie omavalitsuse kujunemisele. Kuigi meie rahvas oli siis veel pärisorjuses, seadis see Vigala seadus sisse oma vallavanemad ja valla kohtunikud. See Vigala valla omavalitsus on vanim Eestis ja võib varsti pühitseda 150 aasta juubelit.

Selles „Vigala eraõiguses“ oli pääle omavalitsuse korralduse puudutatud ka kooliküsimust. Nähti ette koolikohustust: vanemad on kohustatud oma lapsi lugema õpetama; kui nad seda ise ei mõista, peab lapsed saadetama teatavaks ajaks mõisa poolt asutatud kooli. Tolle aja kohta oli see võrdlemisi tähtis nõue ja nii on sammunud Vigala pea alati hariduslikult oma ümbruse esirinnas. Seega oli Vigalas juba möödunud sajandi alul enam võimalusi ärksamaks vaimliseks eluks.

Prof. Eiseni nime ajalugu algab tema isa-isa Raudsepa Jaaniga. Kuni talurahva priikslaskmiseni hüüti talupoegi pere nimede järgi, näit.: Torgu Madis või Paiba Ants. Nüüd aga nähti ette liig- või pärisnimede panemist. Vigalas toimus see 1834. a. Raudsepa Jaan soovitud endale nimeks Raudsepp, kuid opman öelnud, et see nimi on juba antud, kuid et ta soovib Raudseppa, siis saab selle saksa-keelses tõlkes — Eisenschmidt.

Prof. Eiseni isa Jaan sündis samuti Raudsepa talus 1829. a. Et ta oli terane, virk ja õppimishimuline poiss, siis viidi ta rüütelkonna toetusel Vigalas äsja tööd alustanud Jädivere seminari, kus tol ajal juhatajaks ja õpeta-

jaks oli tuntud vanem Vigala kirjamees B. Gildenmann. Jädivere seminaris õppides hakatud Jaan Eisenschmidti hääldamise kerguse pärast hüüdma lihtsalt Eiseniks, ja selle nimega astuski ta seminari esimesest lennust ellu. Jaan Eisen algas oma õpetaja-ametit 17-aastaselt ja oli 36 aastat vahetpidamatult külakoolmeistriks oma kodu lähedal Oese koolis.

Olnud seitse aastat Oesel koolmeister, naib Jaan Eisen endast viis aastat noorema Torgu Madise tütre Anne, mil-
lisest abielust neli aastat hiljem, 16. (28.) septembril 1857. aastal sünnib Oese koolimajas poeg, pärastine pastor ja professor, kes jäigi vanemate ainsaks lapseks. Pärast poja sündimist algas vanematel nõupidamine, mis nimeks panna. Tahetud esmalt ristida Jaaniks. Et aga isa, isa-isa ja isa-isa-isagi Jaani nime juba kandnud, pandud poisile nimeks Maddis ja nii on see nimi ka Vigala kirikuraamatusse sisse kantud. Praegu aga on kadunud prof. Eiseni nimi ametlikult Matthias Johann. Haapsalus kreiskoolis käies, kus valitses täielik saksa vaim ja meel, on muudetud eestipärane Madis Matthiaseks ja hiljem Pärnu gümnaasiumis tarvitab ta juba praegust kahte nime.

Vaatame nüüd elu Oese koolis, kus töötas prof. Eiseni isa ja kus sai Noor Madiski oma esimese kirjatarkuse. Oese kool pole praegu muud kui kase-männi tukake. Vanasti oli sääl aga Vana-Vigala karjamõis ja sinna asutas parun Boris Uexküll, filosoof Kant'i sõber, esimese vallakooli.

Oese kooli pidas ülal mõis, kes maksis ühtlasi õpetaja palga moonas ja rahas. Jaan Eiseni palk oli algul, ta poissmehepõlves, moon ühe inimese tarvis ning 20 rubla raha aastas. Naisemehena suurendati ta palk kahekordseks: 40 rubla rahas, 5 setverti rukkeid, 2 setverti otri, setvert linnaseid kalja jaoks, 4 setverti kartuleid, 100 kap-

sapääd ja pool vakamaad aiamaad¹. Eiseni palka tõsteti hiljem küll kolm korda, 60, 80 ja 100 rublani. Naisemehe põlves tuli J. Eisenile veel lisakohustusi juurde. Kooli lähedale oli parun Uexküll asutanud vaestemaja; selle asutise juhtimine ja järelevalve jäi nüüd ka koolmeistri hooleks. Vaestemaja juurde kuulus ka 130 tiinu maad. Suur osa sellest maast oli nõmm, mida kasutati karjamaana. Vaestemajale määratud maa pidi andma ülalpidamist 12—15 vallavaesele. See nõudis Eisenilt omajagu muret ja hoolt, kuid selle eest majanduslik olukord oli parem kui paljudel teistel tolle aja koolmeistritel.

Kooliruumiks oli üks suur tuba telliskivipõrandaga, mõlemal pool aknad; koolmeistri korteriks oli kaks tuba. Koolilaudadeks olid kaks pikka tavalist lauda üle toa; eeslauas istusid rumalamad, esimese aasta poisid, tagalauas targemad. See kooliruum oli ühtlasi õpilaste söögi- ja magamistoaks; söödi samadel laudadel, kus õpiti. Öösel toodi magamisriided põrandale ja nii magasid ühes ruumis poiss- ja tütarlapsed. Samas ruumis asus veel Eiseni puutööpink, sest ta tegi ühtlasi ka puusepa-, sepa-, kingsepa-, ja raamatukõitja töid, eriti suvel vabal ajal. Muude kohustuste ja ülesannete kõrval oli ta ka valla rõugepanijaks.

Koolikohustus kestis kolm aastat ja õpilasi oli enamasti poolesaja ümber. Algul olid koolis ainult poisslapsed, kuid 1855. a. võeti kooli paruniproua soovil esmakordselt ka 5 tütarlast.

Koolitöö toimus väga lihtsalt ja koduselt. Tööpäev algas lauluga, samuti lauldi koraali ka enne ja pärast sööki. Töö kestis hommikust õhtuni. Õppimise ajal pidi valitsema vaikus, muidu koolmeister (või „papi“, nagu

¹ 1 setvert — umb. 2,1 hektoliitrit, kaalu järgi umbes 9 puuda rukkeid, 1 rubla — umb. 2 Ekr.

lapsed teda hüüdsid, kuna naist hüüti alati „mammi“) tuli kohe kurjustades.

Vana Eisen käis talvel koolitunnis ikka valge lambanahkse, riideta kasukaga. Koolilaudade ees oli tal väike punane laud, kus seisis alati tubakapakk ja tubakalõika-

Jaan Eisen, M. J. Eiseni isa.

misnuga. See laud oli poistele „pühadus“ — keegi ei tohtinud sellesse puutuda, ja polnudki tol ajal koolipoistel, ehkki mõned olid päris suured mehed, suitsetamise moodi. Enne kui ta tundi algas, toppis Eisen oma kõrge vanadusega kivipiibu tubakat täis, lõi tulerauast tuld pääle ja algas siis koolitööd.

Pääle muu õpetas ta ka poistele, kes seda soovis, viulimängu. Ka laulule pani ta rõhku; lauldi ainult ühehäälelisi laule. Tihti tuli ka kooli ülalpidaja B. von Uexküll'ile, nn. „vana pimedale“ laulmas käia. Tolleaegsed mõisasaknad hoolitsesid korralikult kooli eest, — lastele anti mõisa poolt väikesi kingitusi, tehti jõulupuud jne.

Üldiselt võiks seda Vigala rahvavalgustajat, või nagu rahvas teda tavaliselt kutsus — „Oese Jaani“, iseloomustada järgmiselt. Oma kehalt oli ta tüse, täis nägu, valget verd, tugev hele juus keskelt kahele poole soetud. Puhas, põetud nägu, suur lõtt lõua all, kõht üle püksirihma, hää l karm, silm siiski väga hääsüdamik. Koolmeistrina oli ta vali, ja püksirihm ta sagedane abiline, kui keegi poistest oli olnud üleannetu või teinud koerustükke. Kuid ikka ja alati hiljem kõik ta õpilased kiitsid teda. Tal oli selle karmuse ja otsekohesuse taga hää, õiglane ja soe süda.

Oese koolimajas koolilaste seas tuli veeta tulevase kirja- ja teadusmehel esimesed eluaastad ja noorusaeg. Kui vanemate ainsal lapsel puudusid tal mänguseltsilistena õed-vennad. Talvel alati koolilaste seas viibides õppis ta juba nelja-aastaselt tähti maalima. Lugemise äraõppimise järele algas poisil nagu uus elu, ta armastas nüüd ikka ja ikka istuda raamatute taga ja lugeda. Isal oli tolle aja kohta võrdlemisi suur raamatukogu, kus poisike oma lugemishimu võis rahuldada. Isast järelejäänud raamatukogu sisaldas 671 köidet ja see kogu, kõik tema enda poolt köidetud, hoitakse praegu alal Eesti rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus. Et poiss pea alati luges, siis hakanud isa ja ema kartma, et poiss end „tormiks“ loeb ja polevat lasknud alati lugeda. Isal käis „Eesti Postimees“, ja selle lisa „Jututuba“ oli poisikese iganädalane oodatuim külaline. Õppimine läks poisi käes nagu mängides, ainult viuli- ja orelimängu juures tuli veidi enam vaeva näha.

Kooliainetele ja kirjandusele lisaks kuulis poisike veel koolilastelt palju ennemuistseid jutte ja mõistatusi. Esimese eesti laulupeo puhul 1869. a. pannud ta 12 a. vanuselt esmakordselt 150 mõistatust kirja, kuid kaugemale siis veel rahvaluule kogumine ei ulatunud. Esimene üldlaulupidu, millel oli rahvusliku iseteadvuse äratamise mõttes suur mõju, mõjus ka nooresse Eisenisse. Vigala oli eemal Tartust, kaugel raud- ja veeteedest ning laulupidu oli vaid unistus. Ohati: See pidu pole meie jaoks! Kes suudab sinna sadade verstade taha sõita. Siiski avaldas laulupidu mõju ka läänlasile: ajakirjandus kandis õhus heljuvaid rahvuslikke helisid üle maa laiali

Kui kooli õppekava kõigis aineis läbi, algas saksa keele õppus. See aga ei läinud enam nii kergesti. Vanemad kõnelesid poja linna kooli saatmisest, kuid et noor Madis väga haiglane oli — ta põdes läbi kõik lastehaigused: leetrid, sarlakid jt. —, lükati selle kavatsuse teostamine ikka edasi.

Kooli ülalpidaja parun Uexküll käis koos prouaga kooli vaatamas. Nähes erksat ja õppimishimulist poisikest soovisid nad kohe, et Madisest saaks isa järglane Oesele. Nad hüüdsid teda alati „noor koolmeister“. Poisil endal aga ei olnud oma tulevane elukutse sugugi selge. Üks ega teine amet ei meeldinud talle. Isa oli avaldanud arvamist, et Madis võiks õppida apteekriks. Kuid apteekri amet ei meeldinud poisile sugugi, sest ta oli Jannseni „Sõnumitoojast“ lugenud ühe apteekriõpilase viletsast elupõlvest. Nooruses oli jätnud loetud aine väga sügava mulje ja Madis sõdis sellepärast käte-jalgadega apteekriks õppimise vastu. Alles 17-aastasena määras ta oma tulevase elusihhi — saada pastoriks.

Sama vali ja otsekohene kui vana Eisen oli koolipoiste vastu, oli ta ka oma pojale. Poeg sai isalt päris sageli vitsu,

viimast korda, kui Madis oli 12-aastane, see oli ühe lumesõja ja tüli pärast Raba kooli poistega.

Tulevasel karskustegelasel oli ka lapsena kokkupuuteid alkoholiga, mille küüsisist ta aga pääses. Ta ise kirjutab sellest järgmiselt:

„Lapsepõlves tahtis tohter mind joodikuks teha. 1868. a. mõl-las kange kõhutõbi. Kaitseabinõuna haigestumise vastu soovitas tohter viina või piiritust. Käskis tüki suhkrut võtta, rohkesti alkoholi peale valada ja siis suus sulada lasta. Nii tehtigi meil. Harjusin niisuguse suhkrutükiga ära, sest tõbi kestis Vigalas mitu nädalat. Tõve lakkamisel ei antud enam viinaga suhkrut. Mina ometi isalt nõudma. Isa seletas, et ainult haiguse ajal on viin suhkruga rohuks, muul ajal aga kihvtiks. Sellest ajast pääle olen alati alkoholist hoidunud. Mitmed muudki lootsid tohtri õpetusele, kuid kõhutõbi murdis neid ometi maha, ei aidanud viin midagi. Isegi jäin kõhutõppe, kuid kergelt.“

1870. a. augustis viis isa poja Lihula aleviku elementaarkooli, kus õpetus oli saksakeelne. Kogu aleviku elanikkond oli tollal sakslusest ja kadaklusest läbi imunud. Lihulas leiti koolitamine olevat majanduslikult kõige kergem, sest alevik asus Oeselt 25 kilomeetri kaugusel. Et poeg isa juures võrdlemisi hää ettevalmistuse oli saanud, siis polnud tal Lihulas pea midagi pääle saksa keele õppida. Õpetajaks koolis oli eestlane Jakob Prost, kuid eestlane ainult nimeliselt, muidu oli ta täiesti ühtunud Lihula sakslusega. Kooliaeg Lihulas kestis ainult 6 nädalat, sest Prost määrati Haapsallu, kus ta hiljemgi hulga aastaid töötas. Uut õpetajat Lihulasse esialgu ei tulnud ja Eisen tuli koju. Alles järgneval aastal tuli uueks õpetajaks kirjanik Jakob Pärn.

Kooliaastad Pärnus ja Haapsalus.

Nähes, et Lihulasse ikkagi uut õpetajat ei tule, viis isa poja Pärnu-Ülejõe algkooli (Dritte Stadt-Elementar Knabenschule zu Pernau), kus varem oli õpetanud J. V. Jann-

sen. Tollal pidas sääl koolmeistri ametit T. Jürgens, kes õpetas pääle saksa keele ka vene keelt; seda pidi oskama niipalju, et võis „soravalt lugeda.“

Pärnus oli Eisen korteris eestlaste juures, kus ei kuulnud sõnagi saksa keelt. Isa oli ka veel selle eest muretse-
nud, et pojal oleks eesti ajalehti lugeda, mida ta oli palu-
nud toleaja Pärnu tähtsamalt eesti tegelaselt, raamatu-
kõitjalt Mihkel Jürgensilt. Nii käiski Eisen igal nädalal
Jürgensi juures lugemas eesti ajalehti ja kirjandust. Jür-
gensi juures puutus ta kokku mõnegi toleaege Pärnu
tegelasega, kes käisid sääl aega viitmas ja eesti asja
pärast nõu pidamas. Jürgensi juurde tulid sageli ka laul-
jad ja mängukoori liikmed. Jürgens oli üks neist huvitava-
test raamatusõpradest, kes püüdis oma kogusse koguda
kõik eestikeelsed raamatud. Märgates Eisenis kirjandus-
likku huvi, soovitas Jürgens ka temale tulevikus kirjutada
raamatuid ning andis ühtlasi tõlkimiseks juhiseid: lühe-
maid jutustusi tõlgitagu vabalt, novelle ja romaane aga
sõnasõnalt. Sel õhutusel Eisen kirjutaski juba algkooli-
õpilasena, 15-aastaselt saksa eeskujude järgi mõne jutu-
kese ja pani kuulnud lugusid kirja — kokku 15 juttu. Need
olid esimesed harjutised ega pole näinud kunagi trüki-
musta.

Kuna Eisen oli saanud isa juures teistes algkooliaine-
tes võrdlemisi häa ettevalmistuse, polnud tal Pärnus pääle
saksa ja vene keele midagi õppida, ning õpetajaga hästi
läbi saades, tuli tal sageli täita kooli asjaajaja kohuseid,
mis olid muidu õpetaja kanda. 1872. a. suveks lõpetas ta
algkooli, olles 15 aastat vana. Oma vanuse tõttu ta ei pää-
senud enam Pärnu gümnaasiumi alamasse klassi. Kreis-
koolis ei teinud aga wanusemäär takistusi ja nii tuligi tal
õpinguid jätkata Haapsalu kreiskoolis.

Haapsalus asus ta kostile saksa keelt kõnelevasse perekonda.

Praegu tundub Haapsalu siiski linnana, kuid tollal oli ta poole väiksem ja armetum; ta oli päämiselt suvituskoht, kus käis suvitamas rohkesti kõrgeid külalisi. Vigalast käis Eiseniga koos Haapsalus koolis Madis Treuman, pärastine loomaarst ja agar seltskonnategelane, ning maalikunsti vanameister Ants Laipman.

Eisen ja Treuman erinesid teineteisest: Eisen oli vaikne, omaette raamatute uurija ja varsti ise nende kirjutaja, Treuman — seltskonnainimene, jutuaajaja ja rahvamees.

Kreiskool, kus Eisen õppis, oli kaheaastane ja töötas kahes ruumis. Õpilasi oli 50 ümber. Õpetajaid oli kolm: inspektor Tadvovski, väga vanameelne ja alalhoidlik härra, teaduslike ainetega õpetaja J. Mühlenkamp ja venekeele õpetaja; viimased vaheldusid Eiseni kooliajal. Koolis maksis vali sisekord ja nõuti korralikkust õpinguis. Kõige raskem oli vene keeles ajaloo õppimine, millest Eisen pole sageli muidu aru saanud, kui õppinud pähe. Loodusteaduses ei piirdutud ainult raamatutega, vaid lasti igapäev koguda ka taimi. Taimedele tuli juurde märkida nimed saksa ja ladina keeles.

Õppe- ja ametlikuks keeleks koolis oli saksa keel ja üldiselt valitses säääl saksa vaim. Samuti valitses ka linnas saksluse ja kadakluse vaim, mis mõjus kaasa paljude õpilaste nii nimelisele saksastumisele kui ka rahvuse unustamisele. Kogu Haapsalu kooliaja jooksul ei näinud Eisen säääl kedagi lugevat eesti ajalehte. — Selline vaim ja ümbuskond ei mõjunud enam edendavalt Eiseni tärganud kirjanduslikule huvile ja Haapsalus ei katsetanud ta sel alal üldse. Küll aga varitses säääl Eisenitki saksastumise hädahoht. Ta ütleb ise: „Oli vaja tugevat iseloomu, et mitte

täielikult sellele saksa mõjule anduda. Kadaklus mängis Haapsalus esimest viulit. Ma ei puutunud kellegagi kokku, kel Eesti asi kuidagi oleks olnud südamel. Oleksin vist kaastundmuse eestlusele kaotanud, kui mitte kooli-vaheajal vanemate majas ja hiljem Pärnus õhutust poleks saanud.“

Eisenil oli kavatsus oma haridust jätkata ja ta õppis kreiskoolis veel eratundides, ladina, kreeka ja prantsuse keelt. 1874. a. jõuluks, mil lõpetamiseni oli semester aega, lahkus ta kreiskoolist ja uue semestri algul õiendas ta eksamid Pärnu gümnaasiumi sisseastumiseks ja pääses tertsiasse, s. o. kolmandasse klassi lõpust arvates (klasse arvestati tollal gümnaasiumi lõpust, lõppklass oli priima). Hästi mõjus asjaolu, et kooli direktor Bühring oli kreiskoolist väga hääl arvamisel. Algebrat olnud gümnaasiumis juba üks aasta õpitud, kuid kreiskoolis mitte. Sellest eksamist päästnud Eiseni õnnelik juhus — eksamipäeval pääsnud gümnaasiumis tuli valla ja eksam jäänud pidamata.

Pärnus tuli Eisenil liikuda kahes otse vastandlikus õhkkonnas: väljaspool kooli eesti seltskonnas ja koolis, kus valitses täiesti saksa vaim, keel ja meel, nii õpetajaskui ka õpilaskonnas. Vaimust ja elust gümnaasiumis kirjutab ta ise:

„Kui mina Haapsalus koolis käisin, ei märganud ma kreiskooli õppijate hulgas vähematki joomist. (Kreiskoolis olid proovinud poisid vahel suitsetada, oli Eisengi proovinud, kuid see oli tundunud talle vastikuna ja ta ei katsetanud hiljem suitsetamisega kunagi). Pärnu sellevastu pakkus hoopis teist pilti. Ülemine klass oli päris joomaklass minu ajal 1878, ja Hindrey ajal hiljem on joomine alamatessegi klassidesse ulatanud.

Õllekultuur kandis Pärnus võidulippu käes, viinale pandi vähem rõhku. Üllest tursunud nägusid nähti tihti küll haridustemplis, küll kaubanduse alal, eriti linaiatades.

Gümnaasiumis puutusin kokku ühe oma kooliõpetaja alkoholiaus-tajaga. Tihti tuli ta hommikul tundi tursunud näoga. Päävalu kaevates käskis meil teha kirjatööd. Ise aga pani pää pooleldi laua

najale, käed silmade ette ja tukkus kogu tunni alkoholiaurus mööda-
saadetud uneta öö väsimusest. Vist märkas ülemus ta sagedat õp-
pekohuste täitmise unustamist. Mõne aja pärast määrati ta Pär-
nust mujale ja säält pea jälle edasi.

Pärnu gümnaasiumi õpilased olid kasvanud saksa kultuuri mõju
all. See kultuur oli ja on sõbralik õllekultusele. Alamates klassides
ei olnud joomakombed veel pannud maksma alkoholivalitsust. Tei-
siti aga 2½-aastase kursusega priimas, kus asus täielik alkoholi tai-
melava. Priima oli ammu asutanud oma „riigi“, ütlen parem „joo-
mariigi“. Riik ei või püsida ilma kassata. Riigi liikmed maksustati
iganädalase maksuga riigikassa hääks. Pääle selle langesid riigi-
kassale veel mõnesugused trahvisummad, näit. „spikkimise klappi-
mise“ eest 1½ rubla (s. o. kui spikkimine õpetaja poolt avastati;
muide olnud spikkimine riigi seaduste järgi lubatud), omavahelise
käsitsi kokkupõrkamise eest niisama 1½ rubla jne. Riigikassa
arvel läksid riigialamad ühel õhtul korra nädalas lastepuiestiku
ääres olevasse Arndti konditoreisse Bachusele ohverdama. Sundu-
sele vaatamata suutsin ometi hoiduda ohverdamisest, kuigi kaas-
õpilased arvasid mind ohverdavat. Lugu oli nimelt nii, et sääll joodi
õlut ikka kruusisarnasest kannust, „šoppenist“. Šoppenist joojat ei
võinud keegi hästi kontrollida joodud kvantumi poolest. Sunnitud
šoppenit kätte võtma, tõstsin šoppeni suu juurde, pidasin teda natu-
kene aega sääll ilma märjukest maitsmata ja panin siis jälle lauale
tagasi. Sedaviisi olin kohuse täitnud ja mind jäeti rahule, kuni
šoppen ringkäigul jälle jõudis minu juurde. Kordus endine protse-
duur ja niisama edaspidi alati.

Pean veel mainima, et joomingult lahkunud õpilased öösi kodu-
teel mõnikord skandaali tegid ja põhjust andsid avalikuks kõneks
linnas. Koolivalitsus teadis konditoreis käimisest, kuid pigistas sil-
mad kinni, seda enam, et õpetajate poegigi osa võttis joominguist.
Ainult kord tegi kooliõpetaja, kelle poeg skandaalitegijatega kaasas
käinud, klassis märkuse: „Poisid, olge edaspidi ettevaatlikumad!“

Pedagoogil ei tulnud meeldegi manitseda õpilasi linnas joomise
tagajärgedena avalikuks tulnud vallatuste pärast ega seletada alko-
holi hävitavat mõju noorte vaimlise arengu kohta; leidis joomise
päriskorras olevat, ainult skandaali tegemises soovis pedagoog olla
ettevaatlikum. Mida poolesaja aasta eest pedagoogid ei taibanud,
seda on õpilased ise meie päevil taibanud.“

Kümmekond aastat hiljemini, Hindrey ajal on joomine
õpilas- kui ka õpetajaskonnas olnud veelgi laialdasem ja
joonud isegi kümneaastased poisikesed. (K. A. Hindrey
kirjutab sellest lähemalt „Minu elukroonika“ I). Ei ole
ime, et selliselt kasvav balti-saksa haritlaskond pidi välja
surema ja andma teed karskemale tõusvale eesti haritlas-
konnale.

Gümnaasiumi õpilasena asus Eisen korteris tolleaegse Pärnu ainsa eestikeelse algkooli õpetaja J. Otstavel'i juures. Viimane oli ise kirjamees, andes välja „Pärnu laulikuid“ ja hiljem toimetas „Perno Postimeest“. Otstavel oli poissmees ja Eisenile nagu vanema venna eest; et neil puudus teenija, siis olid nad kordamööda kokad, kummal parajasti juhtus olema aega. Otstaveli juurde jäi Eisen korterisse 3½ aastaks.

Otstavel andis noorele Eisenile õpetust ka „värsside tagumise“ kunstis, käskides neid taguda tema poolt väljaantava „Pärnu lauliku“ tarvis. Eisen asus tööle, võttes luule vormis eeskujuks Kreutzvaldi, Koidulat ja Reinvaldi. Osa neist esimestest värssidest ilmus „Pärnu laulikuis“, teise osa avaldas ta pisut hiljemini iseseisvate kogudena ja kolmas osa jäi trükkimata.

Kui tänapäeval suur protsent gümnaasiumide õpilasi on hädas eestikeelsete kirjatöödega ja päris nimekail luuletajail on raske leida värsikogude kirjastajaid, siis oli Eiseni ajal olukord hoopis teine. Gümnaasiumi õpilasena ilmutas Eisen trükis kaks kogu oma luuletoodangust: „L e h e k u u õ i e d“ ja „T a a r a l a s t e k a n n e l“. Ise ütleb ta oma esimeste luulesaavutiste kohta: „Praegu panen ma imeks, kuidas sel ajal kulukandjad niisuguseid viletsaid luuletusi, nagu minu esimesed katsed olid, ülepää oma kuluga trükkida võtsid. Poetika pani mind vaatama, kas mu tööd tõesti ta seaduste järgi tehtud. Vaadates leidsin palju puudusi. Nii jäid siis järgmised luulekatsed õnneks kappi seisma. Mu esimeste salmikute väärtus on null.“

Otstavel soovitas ka tõlkida ilukirjanduslikke tooteid. 1875. a. suvevaheajal Pärnust Oesele minevale Eisenile andis ta hulga noorsoojutukesti, päämiselt F. Hoffmann'i omi, tõlkimiseks kaasa. Eiseni esimene trükis ilmunud

tõlge, „K a k s s õ j a v a n g i“, valmis sama aasta septembris; sellele järgnesid „J u t u s t u s e d V e n e m a a l t“, mõlemad ilmusid trükis järgneval aastal. Need olid Eiseni kirjandusliku tegevuse sissejuhatuseks ja neile järgnes juba kooli ajal raamatuid nagu küllusesarvest.

Eiseni sulg oli koolipoisi-põlves sama väle kui hilisemal ajal; kirjutamishoogu sattudes ta unustas sageli koolitöö. Aastas valmis vahel üle paaritosina käsikirja, mõned neist küll ei näinud trükimusta, teised aga trükiti hiljem tema üliõpilaspõlves. Gümnaasiumi õpilasel Eisenil ilmus trükist nelja aasta jooskul kokku 32 raamatut ja need sisaldasid 1960 lehekülge (välja arvatud „Pärnu kalender“)! Vist küll keegi pole ei Eestis ega mujal maailmas gümnaasiumi õpilasena avaldanud nii palju teoseid kui M. J. Eisen.

Kuna tollal eesti tähtsamad tegelased olid kalendrite-meistrid juba lauluisa Kreutzvaldiga alates, siis hakkas ka Eisen kalendrit toimetama. 1878. a. sügisel ilmus tema toimetusel esmakordselt „I s a m a a k a l e n d e r“ (mida ta kümnekond aastaid toimetas), mis kohe teatavaid laineid lõi ja elavust tõi, nii et trükk lühikese ajaga läbi müüdi. Edu põhjuseks sai kalendri lisas leiduv kirjutis „Unumisest ärkamiseni“, mis teravalt puudutas saksa pastorite huve ja nad nimetasid oma ajalehes kalendrit „kiskjaks hundiks“. Eesti ajakirjandus suhtus kalendrisse kiitvalt ja nii tekkis selle vastu rahva huvi.

Samal ajal, kui Eisen hakkas tõlkima ja kirjutama jutte, oli tal ka esimesi kokkupuuteid ajakirjandusega. Pärnus ilmus tollal C. F. Lorenzsonni toimetusel „Perno Postimees“. Eisen oli saanud toimetajaga tuttavaks ja kirjutanud sääli mõne korra, kuni sellele kirjutamisele tehti lõpp. Tollal oli teravalt päevakorral eestikeelse Aleksandrikooli küsimus. Ka Vigala lähedal asuva Kuuda semi-

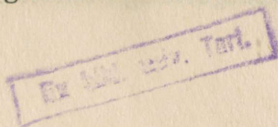
nari õpilased tahtsid Aleksandrikooli asutamiseks aidata kaasa, kavatsedes selle rahvusliku ürituse hääks kontserti anda, kuid seminari direktor, Mihkli koguduse pastor Schmidt, keelas selle ära. Eisen kuulis pühade ajal kodus seda lugu ja kirjutas sellest „Perno Postimehes“. See tekitas elevust. Direktor Schmidt oli pahandunud, et oli julgetud temast kirjutada. Ta kirjutas toimetajale ja küsis, kellelt sõnum saadud. Lorenzsonn, kel ei olnud toimetaja kutse-eetikast arusaamist, avaldas ilusasti kirjutise autori nime. Direktor Schmidt omakorda pöördus nüüd Pärnu gümnaasiumi direktori poole. Gümnaasiumi direktor Bühring kutsus ühel päeval Eiseni oma kantseleisse ja käratas:

„Räägi, poiss, tõtt, või ma virutan sulle,“ vibutades ise rusikaga.

Eisen rääkis loo puhtsüdamlikult ära, sest polnud ju midagi enam varjata. Sellest hoolimata, et kirjutis sisaldas täiesti õigeid andmeid, sundis direktor teda kirjutama „kahetsemise ja andekspalumise“ kirja, mis ilmus ajalehe järgmises numbris. Ühtlasi keelas direktor Eisenile iga-suguse kaastöö ajalehtedele. Eisenil endal kadus ka huvi „Perno Postimehes“ kirjutada seni, kui Lorenzsonn ajalehte toimetas, sest ta kartis, et see mees avaldab oma kaastöölise nime igale pastorile, kes aga küsib.

Gümnaasiumi lõppklassi õpilasena algas ta uuesti kaastööd „P. Postimehele“, kuna lehe uueks toimetajaks sai Otstavel ja selle abiks Pärnu vene kooliõpetaja Anton Anson, kelle juurde Eisen oli vahepeäl asunud korterisse, et edukamalt õppida vene keelt. Ka gümnaasiumil oli nüüd uus direktor, kes endise keelust ei teadnud midagi. Eiseni ülesanne oli päämiselt ajalehe lugejaid tutvustada uuema eesti kirjandusega.

Eiseni õppimine gümnaasiumis ei meeldinud sugugi

Vigala sakstele, sest temast loodeti Oesele noort koolmeistrit. Paruniproua Klara Uexküll hurjutas Eisenit kirjalikult, et niisugune kooliskäimine olevat tulevasele koolmeistrile ilmaaegne ja tegevat asjatult kulu. Gümnaasiumi õpilasena kord Vigala kirikusse minnes saanud ta praost Hartenilt noomida otse kiriku kantslist: inimesed võiksid midagi kasulikumat ette võtta, kui oma poegi Pärnus koolitada.

Otstavel võttis osa eesti seltskondlikust elust ja tutvustas ka Eisenit sellega. Hiljem hakkas viimane juba iseseisvalt eesti seltskonnas liikuma ja agaralt kaasa lööma. Eiseni algkoolipõlves oli eesti seltside loomine Pärnus alles unistus, millest kõneldi vaid kitsamas ringis. Vahepeäl oli küll juba asunud teotsema Pärnu Põllumeeste Selts C. R. Jakobsoni juhtimisel, ent see oli mõeldud ikkagi päämiselt maameestele, kuigi ka linlased, kes käisid kuu-lamas Jakobsoni kõnesid, said äratust ja vaimustust. 1875. aasta suvel tekkis neil kindlal kujul eesti seltsi asutamise kavatsus ja juulis pandigi alus „Endla“ seltsile. Põhikiri ei leidnud niipea kinnitust, ent sellest hoolimata asuti teotsema Põllumeeste Seltsi ruumes, muidugi ametlikult ka selle nime ja lipu all.

Esimene tööevetus ja vaimustus oli suur, ning õnneks just sellele perioodile langes Eiseni esimene õpiaasta gümnaasiumis. Eisen liikus alati seltsi ruumes, kui mitte muidu, siis vähemalt ajalehti lugemas, sest Otstavel endale ajalehte ei tellinud, vaid käis samuti seltsis ajalehti lugemas. Olles õpilane, Eisen ei võinud seltsi liikmeks astuda, kuid tal oli luba liikuda seltsi ruumes; ka laulis ta kaasa seltsi kooris. Noort Eisenit nähti säääl häälimeel, sest loodeti tast seltsile tulevat tüsedat jõudu. Seltsis liikudes tutvus ta seltsi tolaeagsete agaramate tegelastega, kelle seas

oli nii Pärnu haritlasi kui ka lihtsaid töö- ja ametmehi, kes olid sooja südamega seltsi töö ja kogu Eesti elu eest väljas.

Pea aga hakkas seltsis esimene tegevusind ja vaimustus langema ning juba 1877. a. oli „Endla“ varjusurmas: ei peetud ühtegi koosolekut. Olnud lootusetu seisukord, sest põhikiri polnud ikka veel leidnud kinnitust. 1878. a. algupoolel J. Otsaveli, A. Ansoni jt. algatusel otsustati tegevust uuesti alata. Noore Eiseni ülesandeks jäi selle uue tegevuse algatamise koosolekul vaimustav ja sütitav kõne pidada, millega ta hiilgavalt toime tuli, tehes läbi oma esimese avaliku esinemise tuleproovi. Ta andis ülevaate senisest tegevusest, ühtlasi analüüsides senise „varjusurma“ põhjusi. Tuues näiteid ja põhjendusi ajaloost ning loodusteadusest „seltsiliku ühenduse vajaduseks“, ühtlasi viidates teistes Eesti linnades teotsevatele seltsidele, ütles ta lõppeks oma kõnes:

„Kui teised vähemad linnad oma asjaga nõnda kaugele on jõudnud, kas siis Pärnu teistest maha pidi jääma, Pärnu, kus ligi kümme tuhat eestlast elab. See arv ei ole just mitte laiduväärt, aga küsimus säääljuures on ometi see, kus on selle kümnetuhande tegu ja teo ülesnäitamine. Väga palju on nende hulgas, kes Eesti nime sugugi kuulda ei taha, väga palju, kes endid sündinud sakslasteks nimetavad, ehk nad küll nõnda saksa keelt räägivad, nagu sõidaks suur postvancker seesuguse maantee pääl, mis raudkividega tehtud, nõnda et üks ratas mürtsu mürtsu pääle teeb kivi otsast alla veeredes.“

Ta lõpetab kõne üleskutse ja lootusega:

„Selle pääle jäägem siis kindlaks, armsad eesti vennad, tehkem väsimata kaastööd edasi ja näidakem, et olgu kui suured takistused ka ette peaksid tulema, võit oma eesti meeste kätte jääda võib.“

Õnneks samal ajal leidis „Endla“ seltsi põhikiri, mis kolm aastat kantseleides kalevi all oli seisnud, nüüd kinnitust. Kuu aega hiljem võidigi juba pidada ametlik seltsi avakoosolek, kus pääle seltsi esimehe A. Ansoni kõneles jällegi noor Eisen seltsi elust ja ülesannetest.

„Endla“ selts oli seega hilisemale agarale kõnemehele esimeseks avalikuks väljenduskohtaks. Selles seltskonnas

suutis ta endalt raputada maha Haapsalu koolis ja seltskonnas külge poogitud väikekodanluse ja saksluse idud. Ametlikult avatud seltsi esimeheks sai A. Anson, kelle juures Eisen viibis tollal korteris; nii võis ta olla kogu seltsi tegevusega väga hästi kontaktis. Viimasel kooliaastal 1878/9 nõudis aga koolitöö ja üha kasvav kirjanduslik tegevus omajagu aega ning sundis seltsi tegevusest tagasi tõmbuma.

Tulevikuülesanded ja kavatsused küllalt selged — õppida ülikoolis usuteadust — tahab ta gümnaasiumi lõpetades asuda nende teostamisele. Ei suuda ta elukutse valikut kõigutada teiste soovitud. Eisen käies Põllumeeste Seltsi koosolekul, oli sääl näinud toleaja suurt rahvajuhti C. R. Jakobsoni ja tutvunud temaga. Kord Jakobson, soovides saada kokku A. Ansoniga, kelle juures Eisen elas, tulnud nende korterisse. Ansoni polevat olnud kodus ja siis kestnud Eiseni keskustelu rahvajuhiga 2—3 tundi. Lõppeks siirdunud jutt Eiseni tulevasele elukutsele. Kui Jakobson kuulnud, et Eisen soovib õppida pastoriks, katsunud ta teda veenda, et ta õpiks advokaadiks. Jakobson ütelnud: „Advokaate läheb meil hädasti tarvis. Need võiksid meie rahvast hädapäevil aidata.“ Ei aidanud midagi see Jakobsoni soovitus, Eisen jäi oma valiku juurde kindlaks.

Eisen lõpetas gümnaasiumi 1879. a. kevadel. Tavalise kombe järgi korraldasid lõpetajad lõppjoomingu, mis peeti metsas, ja sääl taheti ka Eisenit vägisi joobnuks joota. Hädaohust pääsmiseks heitis Eisen puu alla pikali. Teised arvasid ta joobnud, küllalt saanud olevat ja jätsid ta rahu- le. Niipea kui keegi ei pannud teda tähele, tõusis ta üles ja läks ära koju. Teised aga läinud hiljem tülli.

Üliõpilas- ja rännakuaastad.

Lõpetanud gümnaasiumi, astub Eisen sama aasta sügisel Tartu ülikooli usuteaduskonda. Ta satub korterisse just samasse majja, kus elavad mõni aasta varem juba ülikoolis usuteadust õppivad kirjanduslike huvidega noormehed J. B e r g m a n n ja A. M o h r f e l d t. Sõprudes nendega sai ta iseäranis Bergmannilt kirjanduslikuks tegevuseks kasulikke juhiseid. Kuna töö ülikoolis oma iseloomult on teine kui gümnaasiumis, võis Eisen nüüd avaldada agarat kirjanduslikku tegevust. Ülikooliaastail tema kirjutatud raamatute arv tõuseb rekordiliseks — nii ilmub tal trükist 1880. a. 18 raamatut ja 1882. a. 16 raamatut!

1881. a., mil Soome Kirjanduse Selts pühitses oma 50. a. juubelit, koostab Eisen eesti luule antoloogia „Eesti luuletused“, millest juubilarile kingitav eksemplar trükiti kuldtähtedega. Külaliste hulgas, kes Soome juubelile sõidavad, on ka Eesti Kirjameeste Seltsi esindaja Eisen. Sellest esimesest Soome külaskäigust saab aluse Eiseni hõimuharrastus ja juba järgneval suvel viibib ta kee-
leõppimise otstarbel kogu suve Soomes.

Ei olnud tollal vanematel kerge kaugelt Läänemaalt poega saata Tartu ülikooli — see nõudis kulu ja vaeva. Tavalisele Lääne talurentnikule oleks käinud see üle jõu. Eiseni isa, olles külakoolmeister ja mõisa vanadekodu juhataja, tuli sellega siiski toime. Kuid temal tuli 1882. a. mingi konflikti tõttu Oeselt koolmeistri kohalt lahkuda. 1884. a. ostis ta Velise valda endale väikese Seene talu, kuhu ta jäi elama üheksaks aastaks. Sinna ehtas ta kohe ka uue elumaja, mis sääl praegu püsib. See väike talu oli vanadele puhkuseks sobiv pääle 36-aastast koolitööd ja sääl külastas neid poeg suviti. Oma vanaduspäevad saatsid aga Eiseni vanemad mööda Velise alevikus ema venna majas.

Isa kohavahetus poja õpinguid ülikoolis ei takistanud, kuna noore Eiseni kirjanduslik tegevus andis omajagu tulu. Ülikoolielu ei nõudnud Eisenilt ka mitte nii palju kulu, kui tolle aja tavaliselt üliõpilaselt, õllekultuuri jumaldavalt korporandilt. Eisen kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi perre, kus jooma ei sunnitud. Sääl oli tollal veel teinegi karske üliõpilane — Peeter Hellat. Enamik siiski, nagu Eisen ütleb — armastas enam õlleklaasi kui raamatuid studeerida.

Teinud 1885. a. sügisel ülikooli lõppeksami, tuli Eisenil hakata mõtlema tulevasele kohale. Selle leidmine polnud just kerge. Lutheriusu kirikut Eestis juhtisid tollal sakslased. Et oma ülevõimu edasi kindlustada, püüti agaramad eestimeelsed pastorid saata kohale väljapoole kodumaad. Eisenit koos samasuguse üliõpilase A. Sõõrdiga olid usu-teaduse professorid nimetanud kõige tulisemaks nooreestlaseks¹. Eisen imestab isegi, kuidas ta sellise au ja kuulsuse professorite silmis oli võitnud, sest ta polnud üliõpilasena ega ka hiljem mingi juhi-tüüp, vaid ainult tulihingeline aatelistele püüetele õhutaja ning kaasaaitaja. Vististi tuli see sellest, et ta oli üldiselt tuttav oma töödega ja neist hõõgus isamaalsuse aadet.

Eisen ise ei muretsenudki nii väga otsekohe koha pärast, vaid eelistas pigemini ülikooli töö järele vähe puhata ja siis alles koha suhtes ümber vaadata. Ta sõitis vanemate juurde Velisele, et sääal vaikuses puhata ja koguda ainet uueks kirjanduslikuks tegevuseks. See vanemate väike Seene talu oli nagu puhkuseks loodud, asudes suure metsa serval, mis tollal oli veel rikas metslindudest ja -loomadest.

¹ Nooreestlasteks nimetati tollal peamiselt C. R. Jakobsoni poolehoidjaid. Hiljem tekkinud kirjandusliku rühmitise „Noor-Eestiga“ pole neil muidugi mingit sidet.

Eisen sai vähe aega olla vanemate juures, kui detsembri lõpul „Postimehe“ toimetaja dr. K. A. Hermann saadab Tartust telegrammi — sõitku abiks „Postimeest“ toimetama. Eisen mõtles, et teda lühemaks ajaks abiks tarvis on ja sõitiski. Pikemaks ajaks ei tahtnud ta ajakirjanduse põllule jääda. Mõne kuu pärast sõitis ta vanemate juurde Velisele tagasi. Tartus puutus ta kokku prof. Oettingeniga, kes soovitas talle minna prooviaastale ja hiljem

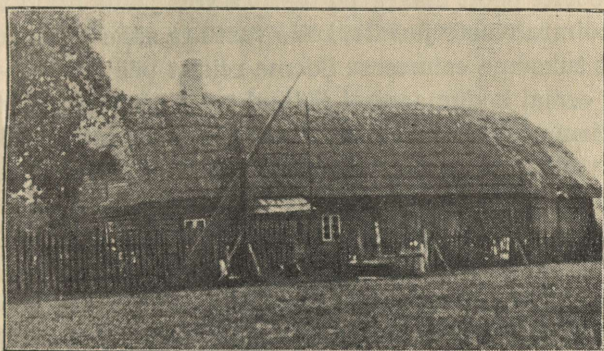

Foto A. Saulep.
Eiseni vanemate talu Velisel.

abiliseks Krimmi Neusatzi saksa koguduse õpetaja S. Kelleri juurde. Seega näis olevat Eiseni saatus määratud — võrdlemisi kaugele kodumaast, et lõigata katki kõik niidid, mis võiksid siduda eesti haritlast ja töötavat rahvast. Ta saigi Krimmist S. Kellerilt nõusoleku võtta teda prooviaastale, kuid enne uuele kohale asumist pidi ta Peterburis saama kokku kindralsuperintendent Laalandiga, kellega oli uue koha pärast vaja kõnelda.

Laalandil olid aga Eiseni suhtes hoopis teised kavatsused ja ta ei tahtnud prof. Oettingeni plaanidest midagi kuulda. Laaland leidis mõttetu olevat noort अगरat soome

keelt mõistvat kandidaati määrata kaugemale saksa kolooniasse, kuna selliseid mehi küllalt on, kes saksa keelt mõistavad. Laalandi otsus oli — Eisen, kui soome keele oskaja, jääb Ingerisse. Esialgu määrati ta prooviaastale Lemballasse konsistooriumi assessor Rokkaneni juurde, kus ta pidi esmajoones õppima soome kirikukeelt, kuna ta muidu soome keelt tundis.

Laalandi otsus meeldis Eisenile palju enam kui saksa professorite poolt määratud tee. Ta võis jääda nüüd vähemalt hõimrahvaste juurde, kelle vastu ta süda oli hakanud soojalt tuksuma esimesest Soome reisist pääle.

Ka eemal kodumaast ei jäänud tema kirjanduslik tegevus seisma, ehkki tööde arv neil rännakuaastail mõneks ajaks väheneb. Juba üliõpilaspõlves Eisen tutvus soome karskusliikumise isa dr. A. A. Granfeltiga; ta oli sellelt õhutust saanud ka Eestis karskusest kirjutada ja kõnelda. Eisen oli juba tollal täiskarske ja andis lubaduse Eestiski karskustööd teha. Üliõpilaspõlves ei annud aga ülikoolitöö ja kirjanduslik tegevus selleks aega. Kuid värske ülikooli lõpetajana tahtis ta otsekohe lunastada dr. A. A. Granfeltile antud lubaduse.

Just samasse ajajärku langeb ka Soome karskustöö tõusuaajajärk. Soome kuulus möödunud sajandi esimesel poolel maade hulka, kus kõige enam joodi viina, kuna oli lubatud kodune viinapõletamine. 1865. a. kehtima hakanud seadus keelas aga koduse viinavalmistamise ära — see mõjus karskendavalt rahvale.

Just sel ajal, kui Eisen üliõpilasena soomlastega puutus kokku, tekkisid sääl esimesed karskusseltsid ja kogu karskusliikumise juhtivam jõud oli arst dr. Granfelt. Temalt sai Eisengi juhiseid karskustööks, karskuskirjandust ja karskusseltside põhikirju, mida ta tahtis rakendada ka Eestis. Oli ju Eestiski tollal joomine palju levinenum kui

praegu. Nii noorte kui vanemate pea ainukesteks lõbustuskohtadeks oli laupäeva- ja pühapäevaõhtuti kõrtsitoad. Suuremate maanteede ääres oli kilomeetri paari taga kõrts ja isegi mõnesaja meetri vahemaa järele. Üksikud kirjamehed ja pastorid olid küll juba alkoholi uimastavast mõjust kirjutanud, kuid kaugemale, karskusseltside asutamiseni, veel ei oldud jõutud, neist ei kõneldudki veel mitte.

Pärast viimaste eksamite õiendamist ülikoolis võtab Eisen sulle kätte, et kirjutada karskusest. Aga kus sellest kirjutada? Pärts eriraamatut selleks välja anda — kes seda oleks kirjastanud? Ajalehte loetakse ja visatakse siis kohe käest — see ununeb liiga ruttu. Eisen pidas kõige otstarbekohasemaks karskuspropagandat teha kalendrites, sest kalender seisab aasta läbi laual ning teda sirvitakse ja loetakse ikka ja uuesti. Ta toimetas tollal kahte kalendrit: „Isamaa kalendrit“ ja „Kasulikku Talurahva kalendrit“, kuid et kalendrid järgmise aasta jaoks olid juba tsenseeritud ja trükkis, siis neisse ei saanud ta valmiskirjutatud kirjutisi mahutada, need pidid jääma ootama uut aastat. 1886. a. lõpul, mil Eisen toimetas neid kalendreid viimast aastat, mahutaski ta mõlemasse karskussisulise artikli.

Need kirjutised kuuluvad tänapäeva karskusliikumise äratusõnade hulka ja neile rajanebki suurel määral järgnev organiseerimistö — neist saadi õhutust, vaimustust ja julgustust. „Kasulikus Talurahva kalendris“ on kirjutis „J o o m i n e ja K a r s k u s“, kus Eisen kirjutas:

„Käed külge, armsad vennad ja õed! Näidakem, et meie joomise orjad ei ole, vaid peremehed, kes joomise üle valitsevad ja kes joomist tema kahju pärast oskavad kaotada. Ärge olgem mitte üksi sõna kuuljaid, vaid ka sõna täitjad! Ärge mõistkem mitte üksi sõnadega hukka, vaid tehkem seda ka tegudega tõeks. Kuulutagem sõda joomisele, astugem nagu üks mees kõik joomise vastu välja! Tehkem tubliil viisil karskuse kasvatamiseks tööd, siis paranevad eluviisid ja paraneb põli, siis võib isamaa paremini õitseda! Edasi, vennad ja õed, selles püüdmises! Edasi! Edasi!“

„Isamaa kalendris“, artiklis „Karskuse seltsid“ annab ta nõu karskusseltse asutada ja edaspidiseks karskustöö juhtimiseks üks keskkohat luua. Seal kirjutab ta soojade sõnadega:

„Kes tahab see olla, keda tulevik kiitusega nimetab, et tema Eestis esimene joomise võitja on olnud? Missugusele kihelkonnale ehk linnale valmistab tulevik aupärja esimese karskuse seltsi asutamise eest? Ja kes on järgmised, keda karskuse liikumise ajalugu jäädavalt tänuga mäletab? Kes need on?“

Ja tõesti Eiseni sõnad ei jäänud hüüdjaks hääleks kõrbe, vaid neid võeti soojalt vastu. Tori mehed Pärnumaal kooliõpetaja Jüri Tilk'i juhtimisel otsustasid otsekohe karskusseltsi asutada. Telliti Soomest põhikirju ja saadi ka Eisenilt tarvilikke juhiseid. Nii saadeti Tori karskusselts „Tähe“ põhikiri valitsusele kinnitamisele, mis pika ootamise järele saabus 1889. a. Seega oli esimene eesti karskusselts asutatud ja paari aasta pärast on juba Eestis 17 karskusseltsi. Üleskutse oli leidnud vastukaja ja alus meie karskusliikumisele pandud.

Kirikukeele õppimine Lembalas läks kiirelt ja juba detsembris 1886. a. Eisen ordineeriti ja määrati asetäitjaks õpetajaks Petrozavodskisse. Selle lühikese aja jooksul Lembalas oli tekkinud rahvaga väga sõbralik vahekord. Ka oli Eisen rahvale mõnegi korra kõnelnud karskusest, mis nüüd üha enam oli muutunud ta südameasjaks.

Jaanuari algul 1887 asus ta teele Petrozavodskisse. Teekond oli pikk ja väsitav. Peterburist tuli sõita kolm päeva posthobustel. Seda õpetaja kohta täitis nimeliselt Aunuse õpetaja Zimmermann, kes aga haige oli ja hingerajase töö kõik jättis asetäitjale. Nii oli säääl aastate jooksul vahetunud mehi, üks noor õpetaja tulnud, teine läinud. Siin tuli Eisenil töötada päämiselt reisipastorina. Kohe pääle kohalejõudmist võttis ta ette üle kuu aja kestnud ametisõidu läbi vepslaste maa. Tuli rännata külast külla

ja talust tallu — teekond oli talvise pakasega väga raske, kuid Eisenil oli huvitav näha ja tundma õppida hõimrahvast tema igapäevases olemises. Nii mööda Aunuse kubermangu sõites tutvunes ta lähemalt karjalastega ja vepslastega, nende keele ning eluga, millist materjali ta kasutas hiljem oma töös „Eestlaste sugu“. Esimesel ringreisil jõudis ta kuni Valgjärveni ja pöördus säält tagasi, kogu teekonnal jutlustades ja armulauale võttes.

Petrozavodskis tuli tal jutlust pidada soomlastele ja sakslastele, soomlastele igal pühapäeval ja sakslastele, keda leidis säääl vaid 50 hinge ümber, üle pühapäeva. Ühtlasi oli säääl Eiseni kohuseks täita kirikukooli õpetaja kohuseid; tema väljasõitude puhul koolitöö seisis.

Juba esimene pikem reis oli olnud Eisenile väsitav; ta sai säääl külmetada ja kartis järgneval poolaastal uut pikeemat reisi ette võtta. Kuna aasta lõpul tuli ka veel konflikt pastori prouaga, siis pidas Eisen paremaks sellest kohast lahti ütelda ja juba uueks aastaks Petrozavodskist lahkuda.

Ta läks aasta vahetusel jälle kindralsuperintendent Laalandi juurde ja kõneles talle tekkinud olukorrast. Laaland ütles, et tal ongi Eiseni jaoks koht valmis Katilas, kuid enne, kui see koht vabaneb, tuleb vähe oodata ja olla abiliseks praost Palanderi juures Moloskovitšis, kuhu Eisen sõitiski uue aasta jaanuaris.

Sääalne praost oli 80 aastat vana ja kõik õpetaja kohused tuli täita Eisenil. Kogudus koosnes soomlastest ja eestlastest, keda oli mõlemaid pea ühepalju, ja paarist sajast sakslasest. Soomlastele tuli pidada jutlust igal pühapäeval, eestlastele aga oli varem peetud jumalateenistust iga 6 nädala tagant. Jumalateenistuseks oli jutluse või pühakirja ettelugemine. Eisen soovis jutlustada ka eestlastele igal pühapäeval, kuid praost seisis sellele vastu. Igal pühapäeval

eestlastele jutlustada ei võivat, sest nad harjuvad sellega ära. Kes jutlustab eestlastele siis, kui Eisen läheb ära! Siiski praost lubas Eisenit eestlastele jutlustada korra kuus.

Mõnenädalase Moloskovitšis viibimise järele luges Eisen ajalehest, et Mihkli pastor Schmidt on surnud — sama pastor, kellest ta Pärnus gümnaasiumi õpilasena oli „Pärno Postimehes“ kirjutanud ja mille pärast gümnaasiumi direktor talle kaastöö ajalehtedele ära keelas. Eisen pidas Mihkli kogudust paremaks kui loodetavat Katilat ja kirjutas Mihkli koguduse patroonile, Keblaste parun Uexküll'ile, kellega ta lapsena oli Vigala mõisas puutunud kokku. Vastus oli, kui soovib kandideerida, sõitku kohale. Lahkest vastusest liigutatud, algabki ta sõitu hääs lootuses, et võibolla saab ta jääda lõppeks kodumaale. Ehkki Mihkli kogudus ei kuulunud suuremate ja paremate hulka, päälegi oli ta raudteedest võrdlemisi kaugel, meeldis ta Eisenile võrratult enam. See oleks siiski töö oma rahva seas ja päälegi oli Mihkli tema sünnikoha Vigala naaberkihelkond. Ta oli gümnaasiumi õpilasena unistanud öelda jutlust Vigala kiriku kantslist. Oli unistanud samast kantslist, kust praost Harten teda oli noominud hariduse tagaajamise pärast, õhutada Vigala talupoegi viimast jõudu kokku võtma, et anda oma poegadele kõrgemat haridust. Nüüd hellitas ta korruga lootusi naabruskihelkonnale, säält kantslist võiks ta neid sõnu kuulutada, küllap nad kostavad ka Vigalasse.

Eisen peatus vähe vanemate juures Velisel, sõitis siis Keblastesse parun Uexküll'i juurde. Parun võttis ta lahkesti vastu ja lubas talle pidada järgneval pühapäeval proovijutluse. Ta kohtas Eisenit juba kui uut õpetajat. Vahepeäl saatis ta Eiseni visiite tegema ümbruskonna mõisnikele ja Lihula praostile.

Saabuski proovijutluseks määratud pühapäev; kirik oli puupüsti rahvast täis, sest oli ju tollal eestlasest pastori jutlus haruldus. Pärast jutlust vestelnud mõisnikud omavahel ja Eisen imestas — parun Uexküll oli muutunud tema vastu hoopis jahedamaks. Parun lubas teatada valimise tulemused temale tagantjärele. Eisen sõitis Mihklist endisele kohale tagasi ja ootas. Saabuski teade, et Mihklisse on pastoriks valitud sakslane Lezius Kuressaarest. Tühja oli läinud lootus saada pastori kohta kodumaale; oli selge, et sakslased katsusid iga hinna eest suruda kodumaalt välja kõik vähegi rahvuslikku vaimu kandvad ja end eestlaseks tunnistada julgevad pastorid.

Tuli lootma jääda Katilale. Maikuus asus ta sinna. Eelkäijaks oli olnud sääl keegi väga omapärane vanahärra, kes oli usuelu jätnud sama sööti kui kirikumõisa põllud. Kogudus koosnes eestlastest ja soomlastest, kuid viimased olid kõigiti eesõigustatud seisukorras. Soomlased ei pooldanud Eisenit: nad kartsid, et ta seab eestlased ja soomlased võrdsele õiguslikule tasemele. Kui seni oli peetud eestlastele väga puudulikult jumalateenistust, siis hakkas Eisen korraldama eestlastele jutlusi igal pühapäeval. Soomlastele ei meeldinud, et eestlaste jumalateenistusi peetakse enne kui nende omi, seega eestlased asetatakse nagu eesõigustatud seisukorda. Tuli teisigi põhjusi, mis soomlasi pahandasid: lapsi loetades oli Eisen nurisenud, et lapsed halyasti oskavad lugeda — soomlased polnud sellise nuri naga harjunud. Tuli valimispäev, teisi kandidaate ei olnud, kuid Eisenit ka ei valitud, ta jäi vähemusse.

Moloskovitšis oli Eisen märganud, et säälne ülemus ei poolda uuendusi, kuid Katilas soovis ka rahvas, et olgu nii, nagu on olnud, siis on kõik häa. Moloskovitšis oli Eisen kavatsenud asutada karskusseltsi, kuid kohalik ülemus oli selle vastu. Ei või öelda, et ülemus oleks olnud karskuse

vastu, ta oli vaid u u e n d u s t e vastu. Ülemus seletanud: kui võtate ette uuendusi ja hiljem siit lahkute, kes neid uuendusi siis edasi juhib? Parem jäägu kõik, nagu seni olnud, et pärast ei tuleks seisakut.

Veerandsada aastat Kroonlinnas.

Kuna Katila rahvas ei soovinud Eisenit endale õpetajaks, siis ei jäänud ta ka edasi asetäitjaks, ehkki ülemus seda soovis. Kuuajalise Katilas viibimise järele lahkuski ta säält, sõites Peterburi. Laaland soovitas talle nüüd uue koha Kroonlinna, sest eelmine õpetaja oli säält mõne kuu eest surnud. Esialgu täitis ta Kroonlinna Nikolai eesti-soome-rootsi koguduse õpetaja kohuseid, kuna valimised pea ees seisid. Soomlased olid soovinud uueks õpetajaks kedagi Lönnroti Helsingist; see oli öelnud ära ja eestlased ootasid Hugo Treffnerit, kes aga ka seda kohta ei soovinud. Juunis asus Eisen Kroonlinna ja oktoobris 1888 valiti ta Nikolai koguduse õpetajaks. Eestlased, soomlased ja rootslased olid varem leppinud omavahel kokku, kuna Eisen võis jutlustada ainult soome ja eesti keeles; rootslastele, keda oli vaevalt 100 hinge, pidi ta iga 3 nädala tagant kutsuma Peterburist seni jutlustaja, kuni ta õpib selgeks rootsi keele. Järgneva aasta algul tuli talle veel ametikohustusi juurde — ta kinnitati ühtlasi Kroonlinna balti mereväe divisjoni õpetajaks.

Nüüd olid lõppenud õnneks need pea kolm aastat kestnud rännaku- ja kohaotsimisaastad. Kodumaalt oli ta küll eemale tõugatud, kuid mitte just nii kaugele, kui seda soovisid saksa professorid. Kroonlinn oli siiski võrdlemisi lähedal kodumaale, oli võimalik kergesti säilitada kontakti endiste tuttavate ja sõpradega üliõpilaspõlvest, kirjastusäridega ja õhutada rahvaluule kogumist.

Nüüd järgneb tervelt veerandsada aastat pastori-
ametit Kroonlinnas. See pikk ajajärk Eiseni elust on
kõige vaiksem ja ühtlasi vähehuvitavam. Sageli möödu-
sid nädalad, kuud ja aastad tavalist hingekarjase elu, kuid
sulg jäi ikkagi ta sõbraks ja vahepääl vähemaks jäänud
kirjanduslik tegevus hakkab nüüd aasta-aastalt tõusma.

Saanud endale kindla töökoha, hakkas Eisen mõtlema
abiellumisele. Lembalas prooviaastal olles oli ta tutvun-
nud Vuole praosti tütre E l l a P e r o n i u s e g a. Sellega
abiellub ta 1889. a. märtsis. Naine jäi talle elukaaslaseks
kuni surmani ja veedab nüüd Tartus üksinda oma lese-
päevi.

Kuna abikaasa vanematekodus kõneldi vaid saksa ja
soome keelt, siis tegi Eisen kohe sellele ettepaneku õppida
selgeks eesti keel. Eisen ei tahtnud, et ta peab kodus kõne-
lema saksa keelt, nagu seda tehti tollal veel paljudes eesti
haritlaste ja pastorite perekondades (näit. Lipu, Her-
manni, Jürmanni, Eisenschmidti j. t. juures). Naine võttis
eesti keele õppimist täie tõsidusega ja juba mõne aasta
pärast töötas ta agaralt kaasa kohalikus eesti naisseltsis.

Koguduse elu läks vaikselt ja rahulikult, ehkki ta alul
oli kartnud, et temaga võib samuti juhtuda kui eelkäija
pastor Streng'iga, kellele naised altari ees kallale tungin-
nud, kurgu alt valged lõkad ära rebinud ja habemest karvu
kiskunud. Eisen töötas koguduses nagu korralik pas-
tor kunagi, hankis kirikule kellad ja uue oreli, võttis osa
kohalikust seltskondlikust tööst häätegevates seltsides,
aitas kutsuda ellu matusekassasid ja tarvitajateühingu.

Nähes Kroonlinnas alalist joomist — sest just tema
korteris vastas asus joogimaja „Germaania“ — katsus ta
siin talle nii armsaks saanud karskusaadet levitada. Kroon-
linnas asuvad soomlased olid otsekohe karskusmõttega
päri, olid nõus asjale kaasa tundma ja aitama. Järgnesid

mõningad nõupidamised huviosaliste tegelastega, mille tulemusena otsustati ühiselt asutada karskusselts eestlastele ja soomlastele. Põhikiri koostati soome seltside ja Peterburi soomlaste karskusselts „Alku“ põhikirjade järele. Taheti asutada karskusseltsi, kuid Vene valitsus tollal ei sallinud karskusseltse, vaid muutis seltsi parajusseltsiks, millisena siseminister selle kinnitas. Seltsile pandi nimeks „Retusaari“ — endine kohaliku saare nimi.

Eisen pidas seltsis sageli karskussisulisi kõnesid. Kuid et laiemaid hulki karskusmõttega tutvustada, korraldas ta ka kirikus karskusjutlusi soomlastele ja eestlastele. „Retusaares“ oli soomlastel tunduv enamus, sest eestlased suhtusid asjasse külmemalt.

Et veelgi laialdasemaid rahvahulki karskustööga tutvustada, korraldas ta erilisi karskuspühasid, mis leidsid elavat osavõttu. Neile ilmus isegi maalt palju kuulajaid. Kuna väliskülalised sageli rahvast enam mõjutavad ja huvitavad, kutsus Eisen karskuspühadele kõnelejaid Soomest.

Vähe hiljem tutvunes Eisen Soome hilisema aja tähtsama karskustegelase Matti Helenius-Seppäläga, kes filosoofiateaduskonna üliõpilasena 1893. ja 1894. a. suvel oli mitu kuud Eiseni juures õppimas eesti keelt. Tollal veel noor Helenius-Seppälä pidas Kroonlinnas viibides sageli karskussisulisi kõnesid ja vabal ajal oli tal Eiseniga sageli keskustelu aineks karskus. Hiljem oli M. Helenius-Seppälä üks tulisemaid Eesti sõpru Soomes.

Pääle „Retusaare“ asutamist pöörduti pääle Tori veel mitmelt poolt Eiseni poole ja paluti juhiseid karskusseltside asutamiseks. Neid saatis ta lahkesti ühes kinnitatud seltsi põhikirjaga. Mõnigi karskusselts asutati kodumaal „Retusaare“ eeskujul.

Samal ajal kirjutas Eisen hulga karskussisulisi jutu-

kesi, mis trükiti kodumaal, ja avaldas karskussisulisi kirjutisi ajalehis.

Oma otseste ametikohuste ja seltskondliku töö kõrval jäi Eisenil rohkesti aega kirjanduslikuks tegevuseks. Ta sulg muutub jälle sama viljakaks, kui see oli olnud enne rännakuaastaid, kuid tööd jäävad endiselt kergeks, väheväljatöötatuks ja viimistlemata, nagu mingiks laada- või käsitööks. Nüüd hakkab ilmuma enam raamatuid rahvaluule ainetel, mis moodustavad tähtsama osa ta hilisemast toodangust. Need tööd olid päämiselt rahvajutukesed, ajaloolised jutud, luuletuskogud ja õpetajapõlves ka mõned usulise sisuga raamatud.

Seni oli ta olnud hää tervise juures, kuid 1905. a. mai kuus jäi ta kopsupõletikku ja pärast seda tervis halvenes. Arstid soovitasid minna tervist parandama Böömimaale (praegu Tšehhoslovakkias) Marienbadi, kus asuvad maailma kuulsaimad tervisveeallikad. Kuna arstide komisjon oli tunnistanud ravimise vajalikuks, siis andis ta vastava palve puhkuse saamiseks mereministeeriumile ja konsistoriumile, kust ka vastu tuldi. Saades augusti alul loa kaheks kuuks ära sõita, ta alustaski koos abikaasaga reisi, peatudes teel Berliinis ja Leipzigis.

Marienbadi sõitis oma tervist parandama üle Euroopa tähtsamaid suurusid ja rahamehi; Eiseniga ühel ajal viibis sääl m. s. Inglise kuningas Eduard. Viibinud sääl vannides kuu aega ja joonud tervisvett, sõitis Eisen arstide soovitusel edasi Šveitsi. Teel peatus ta Münchenis, Innsbruckis ja Tirolis. Oktoobri alul jõudis ta Kroonlinna tagasi.

Vahepeäl oli poliitiline olukord suures Venes võtnud revolutsioonilise ilme ja oli muutumas avalikuks mässuks. Mõni päev pärast Eiseni jõudmist Kroonlinna puhkes üle riiklik raudteelaste streik. Valitsus oli nõutu ega teadnud, kas suruda revolutsiooni veriselt maha või teha järeleand-

misi. Peterburi tänavatele oli kohalik kindralkuberner lasknud küll kleepida teadaanded, et igasugu korratuste puhul on sõjavägedele käsk antud tuld anda; et padrunitest kahju ei olevat ja tühje pauke ei lastavat, kuid revolutsionäärid ei hoolinud kurjadest hoiatustest: taheti anda surmahoop Vene isevalitsusele, nähes tema nõrkust eriti Vene-Jaapani sõjas, mis lõppes häbistava rahuga.

17. oktoobril ilmus kuulus vabadusmanifest, mis lubas rea kodaniku-vabadusi. Valitsus oli otsustanud teha järeleandmisi, aga see osutus hiljaks. Rahutused kestsid edasi.

26. oktoobri öösel puhkes Kroonlinnas madruste ja sõdurite mäss, kes esinesid majanduslikkude ja poliitiliste nõudmistega. Sõjaväelaste salgad ilmusid öösel tänavatele, lõhkudes ja rüüstates esmajoones viinapoode, restorane ja vihatud ohvitseride kortereid. Eisen ärkas, kuuldes tänaval relvade paugutamist. Ei saadud esiti aru tekkinud olukorrast, kuid kustutanud tuled, võidi vaadata välja. Väljas liikusid madruste ja sõdurite salgad. Pastoraadi vastas oleval restoran „Germaania“ lõhuti ukсед-aknad puruks ja tassiti joovastavaid jooke välja. Kostus püssipaukude raginat ja oli näha tulekahjusid. Eisen kartis, et võidakse tungida ka tema majja, kuna revolutsionäärid olid vaenulikud pastoritele. Kartus aga ei täitunud, tema maja jäeti täiesti puutumata.

Järgmisel päeval võis näha purustatud maju, liikuda aga ei julgetud, sest mäss jätkus. Järgmisel ööl Eisen ei julgenud enam viibida kodus, kartes, et mässajad võivad siiski tungida sisse, vaid ööbis lähedal asuvas velskerite koolis, kus arvas end olevat väljaspool ohtu. Öö möödus siiski rahulikult ning pastoraat jäeti puutumata. Järgneval ööl tuli juba kohale Peterburist rügement valitsuse vägesid, kes rahustasid mässajad ja sundisid uuesti valitsusele alluma. Nüüd järgnesid läbiotsimised, vangistamised ja

kohtud, linnas kuulutati piiramis seisukord välja. Mäss suruti veriselt maha. See oli Vene 1905. a. revolutsiooni alguses üks verisemaid sündmusi, kus haavatute ja surnute arv ulatus sadadeni.

Rahutud päevad tegid lõpu Eiseni karskuskõnede pidamisele, sest valitsus ei sallinud enam mingisuguseid suuremate rahvahulkade kogumisi. Reaktsiooni rusikas rõhus ja andis end tugevasti tunda.

Marienbadi tervisveed olid talle mõjunud kosutavalt, kuid haigus ei tahtnud siiski paraneda. Järgneva aasta suvel sõitis ta arstide soovitusel Saksamaale, Wildungeni, kus viibis kuu aega. Tagasisõidul peatus ta lühemat aega Frankfurdis, Kölnis ja Rheini ääres. Tervis oli paranenud ajutiselt, kuid 1911. a. kevadel halvenes see uuesti. Arstide komisjon määras talle 4-kuulise puhkuse, kuid järgneval aastal teenistusse asudes ei olnud tervis siiski paranenud. Maikuus 1912 kirjutas arstide komisjon ta puhkepalgamineku otsusele alla, sest ta oli olnud juba 25 aastat kiriku teenistuses Kroonlinnas, mis õigustas saama pensioni.

Nüüd kolis ta pika vaheaja järele kodumaale, Tartu elama. Talle kui sõjaväe pastorile määrati pension riigi poolt 71 rubla kuus ja konsistooriumi abikassa arvel 50 rbl. Väljateenitud penson võimaldas talle Tartus rahuliku ära-
elamise.

Kui Eisen üle veerandsaja-aastase äraolemise järele uuesti Tartu asus, märkas ta, et Eesti elu oli hoopis muutunud. Eiseni üliõpilaspõlves oli eesti haritlaste ja üliõpilaste arv võrratult väike; nüüd oli see kasvanud juba mitme- ja mitmekordseks. Saksa haritlased olid pidanud taganema hoopis kaugemale positsioonile, kus nad ikkagi raudselt püüdsid kindlustada igat oma seisukohta.

Tartus võis Eisen suurema usinusega anduda oma lemmikalale — r a h v a l u u l e kogumisele ja korraldamisele.

Kirjanduslik tegevus, vist aastate mõjul, ei ole enam nii viljakas kui varem, kuid iga aasta ilmub ikkagi mõni raamat ta sulest. Kaubanduskooli inspektor A. Anson tegi talle ettepaneku hakata koolis andma usuõpetuse tunde ja Eisen võtabki selle kõrvalteenistuse vastu. Usuõpetustundide andjana töötab ta aastaid mitmes koolis.

Pea igal suvel oli ta käinud ka Kroonlinnast külastamas oma vanemaid Velisel. Isa oli küll surnud juba 1901. a., kuid ema elas veel tosin aastaid pärast isa. 1915. a. suvel külastas ta oma ema Velisel viimast korda. Lahkudes Veliselt ja sõites Võndu ei võinud ta aimatagi, et ta oma ema kunagi enam ei näe, ka mitte puusärgis. Tollal juba maailmasõja verine ratsu sõtkus tule ja vere jälgi Euroopa mandrile. Ühes paljude teiste eestlastega viibis sõjaväljal ka Võnnu kirikuõpetaja J. Treuman. Eisen oli palutud sel suvel Võndu täitma sõjaväljal viibiva õpetaja kohuseid. Päeval, mil sakslased pommitasid parajasti Pärnu linna ning kahurimürskudest värises õhk Veliselgi, suri Eiseni ema. Halvade postiolude tõttu ei saanud poeg teadet ema surmast enne kätte, kui ema oli juba maetud. Võõrad inimesed kandsid ema hauda.

Aastad mööduvad — maailmasõda kestab, majanduslik olukord Eestiski muutub päev-päevalt kitsamaks. Eisen töötab edasi keskkoolides usuõpetuse õpetajana, aga ta kirjanduslik tegevus väheneb erakordse vaimlise surveõhkkonna ja kirjastusolude halvenemise tõttu. Juba tema kirjandusliku tegevuse alguaastaist pääle, gümnaasiumi õpilasena alates, oli talt ilmunud keskmiselt ikka viis kuni kümme raamatut aastas, aga nüüd, maailmasõja aastail, see arv langeb tunduvalt: ilmub üks või kaks raamatut ja 1917. a. mitte ühtegi.

Euroopa ajalugu, mis oli varem olnud hulk aastaid võrdlemisi rahulik, oli nüüd nagu korrage löödud roopaist

välja. Üks põrutav teade ja sündmus järgnes teisele. Kõigile oli oma silmaga näha ja kõrvaga kuulda selle imperiaalistliku poliitika vili, mida oli õpetatud enne maailmasõda— „meie oleme üle kõige“. Eestiski järgnes üks suur-sündmus teisele: tsaristliku korra langemine, Eesti vabariigi väljakuulutamine, saksa okupatsioon ja lõppeks Vabadussõda. Need aastad olid ka Eiseni elus täis põnevat tööd, elamusi ja lootusi. Ärevamateks päevadeks Eiseni elus kujunesid vabadussõjaaegsed enamlaste valitsuspäevad Tartus. Ta ei teadnud, mis mõtleb enamline valitsus teha temaga, kui pastor emeritusega (puhkepalgal kirikuõpetajaga).

1918. a. detsembris, mil löödi Vabadussõja lahinguid, olukord muutus päev-päevalt pinevamaks. Eisen lõpetab usuõpetustundide andmise keskkoolis, kuna A. Jürgenstein oli ta kutsunud „Postimehe“ toimetuse liikmeks. Kuna Eisen jääb kodumaa-osakonna toimetajaks, siis on ta iga päev keset kõige värskemaid ja põrutavamaid teateid kodumaa olukorrast. Kui ajalehetöö andis aega, siis arutati teiste toimetuseliikmetega (K. Einbund (Eenpalu), A. Bachmann (Randalu), A. Jürgenstein jt.) silmapilgu olukorda ja tuleviku väljavaateid.

Viimased Saksa väeosade riismed lahkuvad Tartust, organiseeritakse oma sõjaväeüksusi, kuid enamlased tungivad päev-päevalt lähemale ja toimetuse tööd segavad juba kahurimürsud. Eiseni töö „Postimehe“ juures oli saanud kesta vaid poolteist nädalat, kui juba 21. detsembril lehvib raekojal punane lipp ja enamlased olid vallutanud Tartu ning töölisel võtnud üle ka „Postimehe“ trükikoja, „Postimehe“ ilmunise aga lõpetanud.

Ärevaimaks ajaks muutus jõulu ja uueaasta vahemik. Eiseni juures viibis ka tema ülikoolisõber, Kambja õpetaja F. Ederberg. Kuna kommunism juba oma õpetuselt on usu-

vastane, ja sellele liitusid õudsed kuuldused ja jutud ebanimlikust vaimulikkude kohtlemisest kommunistide poolt, siis oldi ööd-päevad hirmul. Uued teated enamlaste võimu levinemisest ja kindlustamisest suurendasid nende hirmu ja kartust. Enam hirmul oli Ederberg, kui ametis olev pastor, kuna Eisen polnud enam 6 aastat vaimulikuametit pidanud ja ta lootis, et temaga arvestatakse kui kirjamehega ja teadlasega rahvaluule alal. Nad veetsid mõlemad mitmeid uneta öid, mures oma elu ja saatuse pärast.

Vana-aasta viimasel päeval levis teade, et kõigile vaimulikele on antud käsk linnast lahkuda, kuna kirikutes jumalateenistuste asemel jutlustavad tuntumad kommunistlikud tegelased. Eisen lootis, et see määrus tema kohta ei käi, kuna ta enam pastoriametit ei pea. Kuna aga seisukord oli väga segane, otsustas ta minna paluma Tartusse edasijäämise luba. Vaatamata uueaasta esimesele päevale, läheb ta Tartu sõitnud komissar A. Vallneri juurde. Arvesse võttes Eiseni teeneid, antakse talle ajutine elamis-luba, seni kui vastav nõukogu küsimuse otsustab. Selleks et luba saada, pidi ta esitama uue palve, mida komissar Vallner käskis talle isiklikult tuua ära. Eisen kirjutas palve valmis ja läks seda viima, kuid Vallner oli juba sõitnud ära ega tulnudki enam tagasi.

Hakkas liikuma teateid ja kuuldusi hulgalistest kodanlaste tapmistest enamlaste poolt ja oli teisigi tunnuseid, mis näitasid, nagu elaks enamlaste valitsus Tartus viimseid päevi. Nende kolmenädalane valitsusaeg Tartus lõppeski 14. jaanuaril: punased olid sunnitud taganema, ja Eesti väed marssisid linna.

Elu läks jälle enam tavalistesse roobastesse. Paari päeva pärast läks Eisen vaatama, mis toimub „Postimehe“ toimetuses. Leides säält eest O. Liigandi; peeti nõu ja otsustati kahekesi jätkata „Postimehe“ väljaandmist. Puu-

dusid aga igasugu teated. Lõppeks suudeti suure vaevaga täita kaks lehekülge ja ajaleht võis ilmuda. Päev-päevalt tuli toimetusse mehi juurde ja saadi uuesti ajalehte toimetada korrapäraselt. Toimetusetöö muidugi ei olnud kerge, kuna Vabadussõja tõttu oli tööjõude vähe. Töö „Postimehe“ toimetuse liikmena jäi Eisenile vaid ajutiseks teenistuseks, mis võimaldas sel majanduslikult väga raskel ajal elatumise, kuna revolutsioon oli katkestanud puhkepalga saamise.

Eisenit, kui rahvaluule kogujat ja uurijat, ei tunta ainult Eestis, vaid veel enam osati tema rahvaluulekogude väärtust hinnata Soomes. Säält tehti talle 1919. a. ametlik ettepanek asuda kogu oma rahvaluulekogudega Soome, kus talle maksetakse kindel palk, et ta võiks rahulikult teha teaduslikku uurimistööd rahvaluule alal. Eisen puutus Tartus kokku tolelaegse haridusminister J. Kartau'ga ja kõneles, milline ettepanek talle tehtud Soomest. Haridusminister ütles, et Eisen ei lähe kuhugi, lubas talle muretseda ülikooli juurde koha, mis võimaldaks talle samuti rahuliku töötamisvõimaluse. 1919. a. suvel peab Eisen õpetajate suvekursustel Tartus loenguid rahvaluulest. Sama aasta sügisel hakkab ta uues Tartu eesti ülikoolis pidama loenguid rahvaluulest ja järgneval aastal valitakse teaduslikku uurimistööd rahvaluule alal. Eisen puutus ta Tartu ülikooli rahvaluule isiklikuks professoriks. Teaduslik töö ja oma rahvaluule kogude korraldamine nõuavad temalt rohkesti aega, mis sunnivad enam tõmbuma tagasi seltskondlikust tööst ja kirjanduslikust tegevusest. Trükkis ilmuvate raamatute arv väheneb, ent sisu muutub valitumaks ja läbitöötatumaks; ilmuvad päämiselt raamatud rahvaluule ainetel.

Eiseni eluaastad ülikooli õppejõuna mööduvad rahulikult, täis usinat tööd. Ta juhatab ja rakendab teadus-

himulisi noori rahvaluule uurimistööle. Ta ei võta oma huviala ainult kui palgaline õppejõud, vaid vabal ajal kõneleb ise ja juhatab üliõpilasi tema algatusel ellu kutsutud Akadeemilises Rahvaluule Seltsis. Tema töö rahvaluule alal leiab väärilist hindamist ka soomlaste poolt — 1927. a. tema 70-aastase sünnipäeva puhul — valib Helsingi ülikooli filosoofiateaduskond Eiseni oma audoktoriks (doctor honoris causa). Järgneva aasta maikuus annetab Soome valitsus Eisenile kõrgema soome aumärgi — Valge roosi ordeni.

Ka Tartu ülikool on hinnanud Eiseni teeneid, valides ta 1932. a. usuteaduse audoktoriks.

Ülikooli seaduse järgi võivad õppejõud ülikoolis töötada kõige kauem kuni 70. eluaastani ja siis arvatakse nad puhkepalgale. Ka Eisen arvati vastava vanusepiiri kättejõudmisel puhkepalgale, arvates 1. jaanuarist 1928. a. Seitse aastat oli ta viibinud noorte seas. Nüüd ei oska ega suuda ta nende seast korraga lahkuda, vaid loeb vabatahtlikult kuni surmani ülikoolis paar tundi nädalas.

Hõbepääse vanakesena, kuid hingeliselt siiski nooruslikuna liikus ta puhkepalgal viibides meelsasti noorte keskel. Teda jätkus kõikjale: rahvaluule seltsi, hõimuklubisse, üliõpilaste karskusühendusse ja väljaspoolgi akadeemilisi koondisi oli ta oodatuid külaline. Tema nooruslikkust ei määranud mitte aastad, vaid ta südametused ja ergas vaim — ta oli ikka rõõmus, viibides noorte seas nagu kaasnoor. Ta oli kõikjal lugupeetud ja kutsutud kõneleja, ikka ja alati leidis ta ajakohaseid ja uusi teemasid.

Hoolimata kõrge vanadusest oli ta võrdlemisi häa tervise juures. Kuna ta noorena oli olnud haiglane ja kindura tervisega, siis tuleb tema pikka iga panna korraliku ja karske eluviisi arvele.

1930. a. lõpul kurdab ta oma mälu: midagi ei püsi mee-

les! Kurb lugu! Varem oli aga Eisenil määratu suur meelepidamisvõime; mis ta luges või uuris, jäi talle kindlasti mällu.

Eriti järsku halveneb Eiseni tervis 1934. a. algul. Ta on sunnitud minema kliinikusse. Tervis halveneb päev-päevalt. Tartu ülikooli sisehaiguste kliinikus sureb suur töömees esmaspäeval 6. augustil ligi 77 a. vanuses. Ta maetakse vaikselt Tartus, saadetuna leinamajäänud abikaasast, rohkearvulistest tuttavatest ja sõpradest.

Tagasivaade tehtud tööle ja loomingule.

Eisen oli küll elukutselt vaimulik, pastor, kuid oma nime ei jäädvustanud ta Eesti ajalosse mitte oma kutsealal. Ta leidis endale teise huviala — rahvaluule, mille kogumine ja uurimine moodustab tema elutöö. Eiseni kaas-aeglane, Vigala mees kunstnik Ants Laipman ütleb: „Eisen oli suurema osa oma elust õpetaja-kirikuõpetaja, vaimulik, aga ma pole ta juures kunagi muud maiku kirikuõpetajast ja vaimulikust näinud, kui ta väikest valget kaelasidet, mida ta surmani kandis, kui ta ammu juba enam õpetaja, pastor ei olnud; ta oli kogu oma eluaja rahvaluule korjaja ja sellest kirjutaja.“

Eesti rahvaluule kogud kuuluvad tänapäeval oma suuruselt ja väärtuselt esimeste hulka maailmas, need on suurepäraseks tunnistuseks meie esivanemate vaimuvarast. Need rikkalikud kogud koosnevad päämiselt kahe suure vanavarakoguja, Jakob Hurda ja Eiseni elutööst.

Meie rahvaluule kogumise tõeline algataja ja suurim koguja Jakob Hurt oli Eisenist paarkümmend aastat vanem ja algas oma rahvaluule kogumistööd energiliselt juba siis, kui Eisen õppis alles koolipoisina Haapsalu kreiskoo-

lis. Enne Hurta oli tervest Eestist korjatud vaid mõni tuhat lehekülge rahvaluulet, kuid Hurda õhutusel hakkas meie rahvaluule kogumine kiiresti kasvama. Möödunud sajandi 80-ndail ja 90-ndail aastail haarab see laialdasi rahvahulki.

Eisen algas oma tegeliku rahvaluule kogumist 1883. a., olles suvel külas oma onu, Suuremõisa vallakirjutaja juures Hiiumaal. Üliõpilaspõlves korjab ta rahvasuust ise rahvaluulet, rännates siin ja säääl kodumaal. Hiljem, kui saatus ta kodumaalt eemale viib, kujuneb tal üle kodumaa välja terve rahvaluulekorjajate võrk, kes saadavad oma märgendused Eisenile.

Hurt omistas rahvaluule kogumisel päätähelepanu rahvalauludele. Eisen on suurema hoole ja innuga kogunud muinasjutte, ebausukombeid, rahvanalju, mõistatusi ja vanasõnu. Rahvamehena Eisen tahtis viia teadmisi rahvahulka, ta tahtis rahvale anda tagasi seda, mida ta oli rahvalt korjanud ja kogunud. Kuna puudus vastav teaduslik asutis, kes rahvaluulekogusid oleks kirjastanud, siis toimetas Eisen neid väikeste rahvaraamatutena trükki. „Nõndaviisi saatis ta üksiku eraisikuna omal alal enam korda, kui mujal suured seltsid“ (K. Krohn).

Eiseni rohkearvulisest trükis avaldatud materjalist on tähtsamad järgmised kogud: „Eesti vanasõnad“ (1914, 2. tr. 1929), „Eestirahva mõistatused“ (1889, 2. tr. 1913), „Hans ja Vanapagan“ (1896, 4. tr. 1920), „Kratiraamat“ (1895), „Eestirahvanali“ (1910), „Esivanemate varandus“ (1882, 3. tr. 1921), „Eesti kohalikud muistjutud“ (1920), „Eesti imede ilmast“ (1926) jne. Nii on avaldatud umbes 3000 muinasjuttu, nalja ja kohalikku juttu.

Kõige tähtsam Eiseni teoreetiline teos on „Eesti

mütoloogia“ (1920). Teose kirjutamise mõte on tal tekkinud juba Pärnus koolipoisina, kui ta luges Gananderi „Finnische Mythologie“t“. Ta oli aastate jooksul selleks ainet kogunud. 1919. a. suvel pidas ta ülikooli suvekursustel eesti mütoloogia kohta loenguid, mis sundis kogutud materjalist looma terviku. Järgneval aastal ilmusidki tema loengud lühendatud kujul „Eesti mütoloogia“ nime all. Teos käsitab tänapäev rahva seas elavat müütost. See teos on ärratanud ka tähelepanu välismaail ja on ilmunud saksa-keelses tõlkes dr. E. Erkesi poolt (1925), nime all „Estnische Mythologie“. Uurimusena on tähelepanuväärne ka „Vaade ennemuistsete juttude maailma“ (1925). Eisen on avaldanud ka uurimuslikke kirjutisi „Kalevipoja“ kohta, tähtsam neist on „Kalevipoja esiisa d“ (1910, 2. tr. 1920). Hilisematest uurimustest on tähtsamad „Meie jõulud“ (1931) ja „Kevadised pühad“ (1932). Ehkki enamik materjalist on avaldatud odavate rahvaraamatutena, siiski võivad nad osaliselt rahuldada ka teaduslikke nõudeid.

Suuremat teaduslikku väärtust kui Eiseni rahvaluuleainelised raamatud evib tema rahvaluulekogus. Kõik tähtsamad rahvaluulekogud on praegu koondatud Tartus Rahvaluule Arhiivi, — olgu siinkohal toodud ülevaade Eiseni kogust, võrreldes teiste arhiivis leiduvate kogudega.

Eesti Rahvaluule Arhiiv sisaldas 1. VI 1932. a. rahvaluulet lehekülgedes:

1. Õpetatud Eesti Seltsi kogu (GEG)	3.022
2. Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogu (ELG)	2.161
3. Veski kogu (V)	2.558
4. Eesti Kirjameeste Seltsi kogu (EKS)	7.622
5. Hurda kogu (H)	114.695
6. Eiseni kogu (E)	72.732
7. Soome Kirjanduse Seltsi kogu (SKS)	4.054
8. Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu (EÜS)	20.902
9. Eesti Kirjanduse Seltsi kogu (EKNS)	2.688
10. Eesti Rahva Muuseumi kogu (ERM)	7.701

11. Eesti Vabariigi stipendiaatide kogu (EVR)	8.333
12. Prof. V. Andersoni lastelaulude kogu (A)	40.262
13. Tallinna Eesti Muuseumi kogu (TEM)	608
14. Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kogu (ARS)	1.656
15. Akadeemilise Emakeele Seltsi kogu (AES)	138
16. Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu (ERA)	51.038
17. Sommeri kogu (S)	34.621

Kokku 374.791

Eesti Rahvaluulekogude koosseis.

Alad kogud	laule mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõista- tusi	jutte	kombeid	Kokku
1. GEG ...	667	614	—	268	90	1.639
2. ELG ...	1.921	5	13	75	92	2.106
3. V	647	16	155	42	96	956
4. EKS ...	3.829	4.694	1.399	421	1.229	11.527
5. H	47.556	71.154	42.208	16.756	71.792	250.062
6. E	16.545	20.774	14.187	23.831	38.132	113.469
7. SKS ...	2.130	567	5.718	2	502	8.919
8. EÜS ...	18.072	519	624	338	1.082	20.635
9. EKnS ..	1.634	2.193	767	846	1.532	6.972
10. ERM ..	1.043	777	77	204	1.055	13.156
11. EVR ...	3.536	668	1.799	1.896	5.010	12.909
12. A	112.649	118	831	497	56	114.151
13. TEM ..	473	2	68	67	77	687
14. ARS ..	497	377	463	116	55	1.508
15. AES ...	325	—	—	228	—	553
16. ERA ...	17.510	4.278	2.527	8.748	22.843	55.906
17. S	4.455	973	1.942	954	—	8.324
18. Saareste	145	—	—	5	4	154
Kokku .	233.634	107.684	73.374	55.294	143.647	613.633

Nagu sellest 1932. a. aruandest nähtub, omab Eiseni kogu teisejärgulise tähtsuse, kuna Hurda kogu pärib esikoha, sellevastu aga oma juttudega evib Eiseni kogu esikoha, ületades ligi poole võrra Hurda kogus leiduvate juttude arvu. Tollal oli aga osa materjale veel arhiivi üle andmata, ning ta on veel pärast seda kogunud hulga rahvaluulet. Praegu ulatub Eiseni kogu umbes 90.000 leheküljeni.

Eiseni rahvaluuleuurimise tööle tagasi vaadates võime ühineda Tartu ülikooli prof. V. Andersoni hinnanguga, kui ta väidab: „M. J. Eisen oli euroopaliku ja enam

kui euroopaliku tähtsusega teaduslik töömees. Eesti rahvaluuleuuri ja satub mitmesuguste eriküsimuste puhul ikka jälle prof. Eiseni jälgedele ja peab arvestama prof. Eiseni vaateid ning teooriaid, mida iseloomustab suur kainus, tõelikkusetunne ja põlgus kõige fantastliku vastu.

Ta oli 27 aasta kestel pääle Jakob Hurda surma maailma suurim rahvaluulekogu ja. See kõlab panegüüri lise liialdusena, on aga kaine tõelikkus. Dr. Hurda maailmarekordi ta ei suutnud küll purustada, kuid kaasaegete seas oli vaid üks samuti esmajärguline kogu ja, kes oleks võinud temaga esimese koha pärast teatud määral võistelda: see on õnneks veel elav prof. dr. Richard Vossidlo Varenis.“

Vägagi tähtsaks peetud tööd ja uurimused võivad ununeda, kuid teisiti on teadusliku materjali kogu ja ennastalgava tööga: „Ta loob kindla aluse kõigile edaspidistele uurimustele ja tema tagasihoidlikumad loorberid ei närtsi kunagi; tema nimi ei saa ununeda. Sellisel viisil on prof. M. J. Eiseni nimi rahvaluuleuuri jate ringes juba tänapäeval hästi tuntud, nii Euroopas kui ka Ameerikas, ja saab nii siin kui ka sääl tulevikus veel tuttavamaks.“

Ehkki Eisen on suurima produktiooniga kirjamees Eestis, siiski evib ta oma kirjandusliku tegevusega võrdlemisi tähtsusetut kohta meie kirjandusloos. 1925. a., mil Eisen pühitses oma 50-a. kirjandusliku tegevuse juubelit, oli tema sulest trükituna ilmunud 246 eri raamatut; üheksa hilisemat eluaastat tõid sellele arvule veel ohtrasti lisa. Pea alati on töö kvantitatiivne tõus kahjuks kvaliteedile. Sama võime märgata ka Eiseni juures. Töösse endasse süvenemata muutub see mingiks käsitööks, ilma et seda suudetaks valada kunstivormi — see kurb saatus on tabanud ka Eiseni kirjanduslikku tegevust.

Ta on katsetanud mitmesugustel ilukirjanduslikkudel

aladel, kirjutades lüürilisi luuletusi, ballaade, kunsteeposi ja näidendeid. Eiseni väärtuslikumad ilukirjanduslikud teosed on rahvaluule aineil loodud kolm kunsteepost: „Kõu ja pikker“ (1885, 3. tr. 1919), „Kuldja“ (1923) ja „Kaks kuningapoega“ (1926). Need tööd evivad Eiseni rohkearvulisest toodangust püsivamat väärtust.

Eiseni noorpõlve luuletuste väärtus, nagu ta ise tunnistab, on null. Üliõpilaspõlves avaldas ta oma luuletusi oma toimetusel ilmunud eesti luule antoloogias „Eesti Luuletused“ (1881); ka sääl said Eiseni luuletused kibeda arvustuse osaliseks; leiti, et tal luuleanne puudub ja soovitati tal luuletamine „varna heita“.

Kibe arvustus võttis talt mõneks ajaks luuletamise tuju. Hilisemal ajal on ta kirjutanud lüürilisi ja eepilisi luuletusi, kuid viimased on Eisenil tavalisest paremini õnnestunud. Rahvaluule aineil loodud ballaadidest on väärtuslikumad: „Truu Meeme“, „Valgjärve sünd“, „Kadunud kell“ j. t.

Eisen on teetsenud ka agara tõlkijana. Tema noorema põlve tööd ongi peamiselt tõlked ja välismaistel ainetel kirjutatud jutukesed. Tähtsamaks saavutiseks sel alal on soome rahvaeepose „Kalevala“ tõlge, mis ilmus kahes osas (I osa 1891, II osa 1898). Selle soome rahva suurteose tõlkimisega sai Eisen üheks esimeseks soome kultuuri tutvustajaks ja lähendajaks Eestile. Eisen ise oli juba üliõpilasaastaist pääle suuremaid soome sõpru ja pooldas hiljemgi hõimutegelasena enam soome kultuuri mõju vastukaaluks meile võõramatele saksa ja vene mõjudele.

Samuti nagu rahvaluulekogujana ja -uurijana on Eisen ka karskustegelasena jätnud oma nime kustumatult Eesti karskusliikumise ajaloosse. Õigusega peetakse teda meie

tänapäeva karskusliikumise algatajaks ja isaks; tema kehastab Eesti uue-aegse karskusliikumise algust.

Eiseni karskusveende kujunemine ulatub tagasi lapsepõlve, tänu tema vanematele, kes ei olnud küll täiskarsked, kuid karskusmeelsed. Isa oli talle juba lapsena, kui ta oli hakanud armastama haiguse puhul antud viinaga suhkrutükki, öelnud: „Lapsed ei tohi ülepää viina saada.“ Poiss jäi selle seletusega rahule. Kui lapsepõlves pakuti poisile õlut, siis oli ema pakkujale ikka öelnud: „Mis õlut poisile tarvis! Lapsed ei tohi juua!“ Eisenis kasvas see usk aegajalt ikka tugevamaks ja pärast ülikooli lõpetamist võis ta asuda veendunud täiskarsklasena propageerima karskusmõtet sulle ja sõnaga.

Kuna saatus viis ta kodumaast eemale, siis ei saanud ta võtta osa tegelikust karskustöö juhtimisest kodumaal. Seda suurema hoolega teritab ta oma sulge, kirjutades karskussisulisi artikleid ajalehile ja terve rea karskussisulisi raamatuid, peamiselt rahvaraamatutena ja näidendi-tena.

Pärast puhkepalgale asumist ja uuesti Tartu siirdumist hakkas ta tollaegse karskusliikumise juhi Villem Reimani soovil koostama karskusliikumise ajalugu. Oma töö aluseks võttis ta rootsi teadusmehe dr. J. Bergmanni (oli ka hiljem omariikluse ajal Tartu ülikooli professoriks) ja soome õpetlase V. Hytöse vastavad teosed. Suur osa neist tuli siiski ümber töötada, Eestisse puutuv osa aga endal kirjutada. Töö ilmus 1914. a. „Karskusliikumise ajaloo“ nime all ja annab ülevaate karskusliikumise arengust kogu maailmas, alates vanemast ajast kuni kaasajani. See raamat on jäänud tänini ainukeseks seda ainet käsitlevaks tööks Eestis.

Tartus oli Eisenil võimalik võtta osa karskustööd juhtiva keskkoha (Eesti Karskusliidu) tööst ja õhutada ka

noori karskustöole. Kui 1920. a. asutati E. Üliõpilaste Karskusühendus, siis oli Eisen selle asutajate ning töölevirgutajate seas, ning alaline soojasüdameline külaline ja kõneleja noorte seas kuni surmani. Noorusele paneb Eisen kogu tuleviku lootuse.

Kui 1922. a. esimene noorsoo karskuskongress kokku tuli, siis valiti Eisen selle aujuhatajaks. Hiljem valisid Eesti Karskusliit ja E. Üliõpilaste Karskusühendus ning rida teisi organisatsioone ta oma auliikmeks.

Nagu auväärne patriarh liikus ta viimastel aastatel oma uhke halli habemega Tartu seltskonnas. Vähe oli Tartus inimesi, kes teda ei oleks tundnud. Ta oli igal pool armastatud ja teretunud külaline, sest tal oli igapähele ütelda sõbralikke sõnu julgustuseks ja virgutuseks. Pisut meelitatuna sellest auväärsuse oreolist, mis ümbritses tema elatanud pääd, liikus ta viimastel aastatel, mil ka töö enam mahti andis, väga laialt. Ta tuli kõikjale, kuhu teda kutsuti, enamasti ikka tervituseks mõni luuletus varuks. Ta vanaisalik pehmus võitis kõikide südamed. Vähe on neid, kes oma elu viimsel veerul on lõiganud rohkem kiiduavaldusi kui Eisen! Kuigi osa neist kiiduavaldusist oli tõenäolikult adresseeritud tema aukartustäratavale välimusele ja raugel ühes viimasega, elab M. J. Eisen siiski väga kaua edasi tuhandete ja kümnete tuhandete südames, kellele ta oli paleuslikuks eeskujuks, teenäitajaks ja sõbraks.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linaes köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN.**

Eesti kriitilise rahvusluse isa.

Ülevaade meie rahva olemasoluõiguse teadusliku põhjendaja elust, võitlustest ja tööst. „Üks suuremaid, keda meie pind on kannud“, öeldi V. Reimani surma puhul. Selle suuruse kujunemise ja avaldustega viib meid kaasa Fr. Toomuse asjalik ülevaade.

Nr. 2. K. A. Hindrey: **KINDRAL ERNST PÖDDER.**

Landesvääri võitja.

Kindral E. Pödder on suure ja armastatud väejuhina meie rahva hinge jätnud kustumatu jälje. K. A. Hindrey tema isikliku sõbrana annab sellest nii erakordsest isiksusest haruldaselt loomutruu ja lähedase pildi.

Nr. 3. Joh. Lehman: **JAAN ADAMSON.**

Ärkava rahvusluse eelpost.

J. Adamson oli üks ärkamisaja suuremaid kujusid. Tavalise külakooliõpetaja seisukorrast tõusis ta mõõduandvaks rahvajuhiks. Eriti väärib ta tähelepanu Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajana, Elukogenud õpetaja ja end. Aleksandrikooli kasvandik annab tema elukäigust kujuka läbilõike.

Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG.**

Eesti visaduse kehastus.

Praegusel põlvel pole sageli enam ettekujutustki sellest, milliste raskustega meie oma aja suurmeestel tuli võidelda. Eriti näeme seda otse muinasjutu-likku tõusu saunikupoja ja talusulase seisukorrast rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks A. Weizenbergi juures.

Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE.**

Eesti kirjanduse vanameister.

E. Vilde on meile huvitav mitte ainult suure kirjanikuna, vaid ka tema isiklik elukäik on täis dramaatilist panevust, mida käesolevas vihus meisterlikult esile tõstetakse.

Nr. 6. A. Pärl: **JÜRI VILMS.**

Eesti iseseisvuse märter.

J. Vilmsi kuju on meie iseseisvusvõitluses üks heroilisemaid, kuid ühtlasi traagilisemaid. Juba 28-aastasena tõusis ta üheks meie suuremaks riigimeheks. Ta ei kohkunud riskimast eluga, kui isamaa hüvang seda nõudis, kuni saks-lased ta metsikul kombel tapsid. Autoril, kes põhjalikult tunneb J. Vilmsi kodukohta, on läinud korda leida üldsusele seni tundmatuid andmeid tema elukäigu kohta.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

II sari.

Nr. 7. Aug. Hanko: **LEITN. JULIUS KUPERJANOV.**

Partisaanide löögivaimu kehastaja.

J. Kuperjanov oma otse hulljulgete vägitegudega ja suure organiseerimisvõimega on oma nime vist küll kõige hiilgavamate tähtedega kirjutanud meie Vabadussõja ajalukku. Aug. Hanko, omaaegse kaitseministri esituses muutub ta meile taas elavaks ja vaimustavaks eeskujuks sangarlikkusest ja eneseohverdamisest.

Nr. 8. Joh. KAUP: **KAPTEN ANTON IRV.**

Soomusrõngide löögivaimu kehastaja.

A. Irve otse legendaarne tõus allohvitserist divisjoniülema kohustetäitjaks, tema vaprad vägiteod Maailma- ja Vabadussõjas tõusevad selles vilunud ajakirjaniku noorsookohases esituses elavalt silmade ette. Koos eelmisega nad moodustavad põneva ülevaate meie ajaloo saatuslikumast ajastust — vaenlase sissetungimisest kuni Tartu ja Lõuna-Eesti vabastamiseni Eesti vägede poolt.

Nr. 9. Fr. Toomus: **AUGUST KITZBERG.**

Eesti algupärase draama looja.

Mida eesti kirjandusele E. Vilde oli romaani alal, seda oli A. Kitzberg näitekirjanduses. Tema elulugu on idülliline pilt väsimatust töömehest ja lahkest inimsõbrast, kes oma teoste ja oma isikuga on leidnud tee paljude südamesse.

Nr. 10. A. Looring: **MATTIAS JOHANN EISEN.**

Kirjamees ja rahvaluulekoguja.

Eesti produktiivsemad kirjamehi, maailma suurimaid rahvaluulekogujaid, uueaegse karskusliikumise rajajaid Eestis, populaarseid seltskonnategelasi — nii mäletavad M. J. Eiseni patriarkaalset kuju veel paljud ja niisugusena annab ka tema elukäigu innukas uurija A. Looring meile temast huvitava pildi.

Nr. 11. Nigol Andresen: **MIHKEL MARTNA.**

Eesti sotsialistliku liikumise isa.

M. Martna polnud mitte ainult Eesti sotsialistliku liikumise vanemaid ja populaarsemaid juhte, vaid ka teeneterikas riigimees meie iseseisvusvõitluse algpäävilt. Tema aus ja sirgejooneline isik on leidnud hindamist niihästi maailmavaatelistel sõpradel kui ka vastaste poolt. Pilt, mille maalib temast üks tema parimaid tundjaid ja võitluskaaslast, N. Andresen, on inimlikult lähedane ja tõetruu.

Nr. 12. M. Pukits: **JOHANN KÖLER.**

Eestluse eelpost Peterburis.

J. Köler oli neid väheseid eestlasi, kes võrsudes kehvast talutarest tõusis omal jõul tunnustatud kunstnikuks ja raius enesele tee keisrikotta ning Venemaa päälinna kõrgemasse seltskonda, jäädes seejuures alati ustavaks eesti rahvalaseks. Tema elulooga kerkib meie silmade ette rida pilvuslikest võitlusist.

III sari on ettevalmistusel.

A

9467

157014